

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE
SOUTH-EAST EUROPEAN UNIVERSITY

FAKULTETI I BIZNESIT DHE EKONOMISË
FACULTY OF BUSINESS AND ECONOMY

STUDIME POSTDIPLOMIKE

Teza e magjistraturës

***"Ndikimi i pandemise COVID-19 në performancën financiare të
bizneseve familjare në Republikën e Kosovës"***

Kandidat:

Azra Emrullahu

Mentor:

Doc. Dr. Shpresa Alija

Tetovë, 2023

DEKLARATË NDERI

Deklaroj se punimi me titull "***Ndikimi i pandemisë COVID-19 në performancën financiare të bizneseve familjare në Republikën e Kosovës***" është origjinal dhe se është rezultat i hulumtimit dhe analizave personale. Çdo punim i autorëve tjerë është përmendur dhe cituar në formën e duhur në këtë punim magjistrature. Për çdo dyshim dhe element plagjiature përgjigjem personalisht para çdo organi dhe institucioni në cilëndo formë, morale, materiale dhe penale.

Azra Emrullahu,

Tetovë, 27.03.2023

Tabela e përmbajtjes

I. HYRJE	3
1.2 Qëllimet e hulumtimit.....	4
1.2 Hipotezat dhe pyetjet kërkimore.....	4
1.2.1 Hipoteza Kryesore :.....	4
1.2.2 Hipotezat ndihmëse :.....	4
1.3 Pyetjet kërkimore që dalin nga ky studim janë:	4
1.4 Metodologjia e hulumtimit.....	5
1.5 Rëndësia e punimit	6
KAPITULLI II. SHQYRTIMI I LITERATURËS	7
2.1. Historiku i COVID-19	7
2.2 Pasojat ekonomike të pandemisë Covid-19.....	7
2.2.1 Vështirësi ushqimore	9
2.3 Efektet e COVID-19, në ekonominë globale	10
2.4 Sfidat e politikës ekonomike.....	14
2.5 Efekti ekonomik afatgjatë dhe afatshkurtër i COVID-19	18
2.5 Koncepti i bizneseve familjare	20
2.5.1 Definimi dhe rëndësia e biznesit familjar	20
2.5.2. Pjesëmarrësit në biznesin familjar.....	21
2.5.3 Kategoritë e biznesit familjar	22
2.6 Përparësitë dhe dobësitë e biznesit familjar	24
2.7. Performanca financiare - koncepti dhe karakteristikat	29
2.8 Masat e ndërmarra qeveritare për rimëkëmbjen e ekonomisë së Kosovës	30
KAPITULLI III: ANALIZA EMPIRIKE DHE GJETJET	33
3.1 Metodologjia e punimit	33
3.2 Strategjia kërkimore.....	34
3.3 Konteksti i kërkimit	34

3.4 Ndikimi i Covid-19 në varfërinë dhe mirëqenien e popullatës.....	35
KAPITULLI IV: REZULTATET E KËRKIMIT	39
4.1 Përshkrimi i performancës financiare të bizneseve familjare dhe masat emergjente të ndërmarra për të tejkaluar pandeminë.....	39
4.3 Rezultatet nga të anketuarit (bizneset familjare).....	45
KAPITULLI V: KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME	49
Bibliografia	54
2.Pyetësor	Error! Bookmark not defined.

I. HYRJE

Arsyeja e zgjedhjes së kësaj teme është aktualiteti i saj, e njëherit vazhdon të mbetet një nga çështjet më të diskutuara ekonomike dhe jo vetëm në Kosovë. Studimi ynë do të fillon me trajtimin e ndikimit që shkaktoi COVID-19, në ekonominë globale duke u ndalur më tej në vendet fqinje, e në veçanti në bizneset familjare në rastin e Republikës së Kosovës.

Siç dihet, për shkak të karantinës dhe rrezikut të përhapjes së virusit COVID-19, prodhimi i mallrave thelbësore u ngadalësua, zinxhiri i furnizimit të produkteve u ndërpre dhe bizneset kombëtare dhe ndërkombëtare u përballen me humbje¹. Rrjedha e parasë në treg u ngadalësua, duke ngadalësuar kështu edhe rritjen e të ardhurave në ekonomi. Për më tepër, miliona punëtorë humbën punën e tyre pasi industritë u mbyllën, duke reflektuar kështu edhe në uljen e Prodhimit të Brendshëm Bruto.

Për të ndihmuar në parandalimin e përhapjes së pandemisë COVID-19, vendet në mbarë botën morën një sërë masash kufizuese, të cilat kanë ndikuar negativisht në tregtinë ndërkombëtare të mallrave, me disa përjashtime të rëndësishme. Midis tyre janë mallrat që u përdoren si përgjigje e drejtpërdrejtë ndaj pandemisë COVID-19: produktet e sterilizimit (përfshirë dezinfektuesit), pajisjet mjekësore, veshjet mbrojtëse, pajisjet e testimi diagnostikues, respektivisht produktet që kishin të bënin drejtpërsëdrejti me mbrojtjen nga virusi në fjalë.

¹ Bartik AW, Bertrand M, Cullen Z, Glaeser EL, Luca M, Stanton C. The impact of COVID-19 on small business outcomes and expectations. *Proc Natl Acad Sci USA*. (2020) 117:17656–66. doi: 10.1073/pnas.2006991117

1.2 Qëllimet e hulumtimit

Duke marr parasysh lëndën e hulumtimit, qëllimet e këtij studimi janë:

- të vlerëson ndikimin e pandemisë COVID-19, në performancën financiare të bizneseve familjare të Republikës së Kosovës
- të vlerëson vështirësitë në furnizimin me lëndë të parë që hasen bizneset familjare në Republikën e Kosovës, si rezultat i pandemisë COVID-19
- të vlerëson ndikimin e pakove fiskale të miratuara nga Qeveria e Republikës së Kosovës, në kontekst të rimëkëmbjes së bizneseve familjare të Republikës së Kosovës.

1.2 Hipotezat dhe pyetjet kërkimore

1.2.1 Hipoteza Kryesore :

- Pandemia COVID-19, ndikoi drejtpërsëdrejti në uljen e performancës financiare të bizneseve familjare të Republikës së Kosovës.

1.2.2 Hipotezat ndihmëse :

- Vështirësitë në furnizimin me lëndë të parë, ndikuan negativisht në performancën financiare të bizneseve familjare të Republikës së Kosovës
- Pakot fiskale të miratuara nga Qeveria e Kosovës ndihmuan në rimëkëmbjen e bizneseve familjare të Republikës së Kosovës.

1.3 Pyetjet kërkimore që dalin nga ky studim janë:

- Si ka ndikuar pandemia COVID-19, në uljen e performancës financiare të bizneseve familjare të Republikës së Kosovës?
- Sa ka ndikuar pandemia COVID-19, në furnizimin me lëndë të parë në bizneset familjare të Republikës së Kosovës?

- Sa ndihmuan pakot fiskale të miratuara nga Qeveria e Republikës së Kosovës në rimëkëmbjen e bizneseve familjare të Republikës së Kosovës?

1.4 Metodologjia e hulumtimit

Në përpunimin e këtij punimi hulumtues - shkencor, duke parë lëndën dhe qëllimet e hulumtimit përdoren metoda dhe teknika të përgjithshme dhe të veçanta shkencore me ndihmën e të cilave është arritur deri në përfundime, konkluzione dhe rekomandime.

Kemi përdorur metodën e analizës, si pjesë e hulumtimit që bazohet në dokumente dhe raporte zyrtare, punime shkencore, artikuj te ndryshëm, në lidhje me ndikimin e pandemisë COVID-19, në bizneset familjare të Republikës së Kosovës.

Prej metodave të përgjithshme shkencore përdoret metoda statistikore, ku në mënyrë kuantitative do të jepen tabela dhe grafikone, në lidhje me ndikimin që shkaktoi COVID-19, në bizneset familjare të Republikës së Kosovës.

Po ashtu, përdoret metoda komparative (krahasuese), ku shqyrtohet ndikimi i pakove fiskale në drejtim të subvencionimit të bizneseve familjare në vendet fqinje, respektivisht në Maqedoninë e Veriut, Shqipëri, etj.

Metodë apo teknikë tjetër që është përdoret është anketa, ku kam anketuar një numër të konsiderueshëm të bizneseve familjare, duke nxjerrur kështu një pasqyrë më të qartë në lidhje me efektin e COVID - 19, në performancën financiare të bizneseve familjare të Republikës së Kosovës.

1.5 Rëndësia e punimit

Pandemia COVID-19, ndikoi si në shëndetësi, ashtu edhe në ekonomi - dy shtyllat më të rëndësishme të sistemi politik dhe qeverisë. Rëndësia e këtij studimi konsiston në identifikimin e vështirësive që shkaktoi COVID-19, ndikimin në tregun e punës, rrjedhimisht në bizneset familjare të Kosovës. Për më tej, ky studim do të shërben si një kontribut shtesë duke e pasuruar bibliografinë aktuale të studimeve në këtë drejtim, e njëherit do të mbetet si një udhërefyës për studimet e mëtejme në këtë fushë.

II. SHQYRTIMI I LITERATURËS

2.1. Historiku i COVID-19

Pandemia aktuale Covid-19 është e shkaktuar nga koronavirusi i quajtur SARS-CoV-2. Koronaviruset (CoVs) janë një familje e madhe virusesh të cilët mund të shkaktojnë edhe sëmundje respiratore te njerëzit, nga një ftohje e zakonshme te sëmundje më të rralla si SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome) dhe MERS (Middle East Respiratory Syndrome), të dyja kanë norma të larta vdekshmërie dhe për herë të parë u zbuluan në vitin 2003 dhe 2012. CoVs ndahen në 4 gjenerata: alpha-, beta-, gamma- dhe delta-CoV. CoVs apo koronaviruset që aktualisht njihen si shkakate të sëmundjeve të njerëzve i përkasin the alpha- ose beta-CoV. Disa prej këtyre koronavirusëve mund të infektojnë gjithashtu edhe disa specie kafshësh. SARS-CoV ka infektuar nuselalat civet (që rriten në Azinë tropikale dhe Afrikë) dhe më pas infektuan njerësit në 2002 dhe Mers-CoV gjendet te gamilet Arabe dhe infektoi njerëzit në vitin 2012. Virusit që mund të transmetohet rregullisht nga një kafshë te njerëzit quhet virus zoonotik. Nëse një virus kalon nga njerëzit te kafshët për herë të parë quhet “spillover event”

2.2 Pasojat ekonomike të pandemisë Covid-19

Pandemia e COVID-19 dhe pasojat ekonomike që rezultuan shkaktuan vështirësi të konsiderueshme. Në muajt e parë të krizës, dhjetëra miliona njerëz humbën punën e tyre. Ndërsa punësimi filloi të rimëkëmbej brenda pak muajsh, papunësia mbeti e lartë gjatë gjithë vitit 2020. Përmirësimi i punësimit dhe masat thelbësore të lehtësimit ndihmuan në uljen e niveleve shumë të larta të vështirësive të vërejtura në verën e vitit 2020. Megjithatë, një nevojë e konsiderueshme e paplotësuar mbeti afër fundit të 2021, me 20 milionë familje raportojnë se kanë pasur shumë pak për të ngrënë në shtatë ditët e fundit dhe 10 milionë familje kanë mbetur me qira. Në fillim të vitit 2022, rreth 3 milionë njerëz më pak janë të punësuar se përpara pandemisë, megjithëse është bërë përparim i qëndrueshëm, përfshirë muajt e fundit.

Vështirësitë në 2020 dhe 2021 do të ishin shumë më të këqija pa paketat ekonomike të ndërmarra nga shtetet dhe lokalitetet për t'iu përgjigjur pandemisë dhe pasojave të saj ekonomike. Treguesit kryesorë të vështirësive treguan përmirësim të fortë gjatë fillimit të vitit 2021, të ndihmuar nga rritja e vendeve të punës dhe përfitimet e qeverisë nga taksat e grumbulluara, edhe pse vështirësitë vijuan. Normat e vështirësive ranë veçanërisht shpejt pas miratimit të Aktit të Planit Amerikan të Shpëtimit më 11 Mars 2021, i cili përfshinte pagesa 1,400 dollarë për shumicën e amerikanëve, si dhe ndihma të tjera për familjet në vështirësi. Vështirësitë ushqimore midis të rriturve me fëmijë ranë gjithashtu pasi qeveria federale filloi të lëshonte pagesa mujore të kredisë së zgjeruar tatimore për fëmijë më 15 korrik 2021, së bashku me përmirësimet në ndihmën ushqimore.

Megjithatë, sipas sondazhit të OBSH², ë tetor 2021, gati 20 milionë të rritur jetonin në familje që nuk ushqeheshin mjaftueshëm për të ngrënë, 12 milionë qiramarrës nuk kishin arritur të paguanin dot qiratë dhe pjesë e tyre dukej se deri nga fundi i muajit mars ishte përballur me probleme ekonomie. Problemet gjithashtu vazhduan të preknin ekonominë, duke përfshirë rritjen e normës së papunësisë dhe problemet e zinxhirit të furnizimit që kontribuan në inflacionin e produkteve ushqimore.

Miliona njerëz ishin pa punë dhe luftuan për të përballuar nevojat për ushqim si dhe për të paguar qiranë deri në vitin 2021, tregojnë të dhënat nga Anketa e Pulsit të Familjeve të Byrosë së Regjistrimit dhe burime të tjera, siç janë të dhënat e papunësisë nga Anketa aktuale e popullsisë së Censusit dhe Departamenti i Punës në BE. Ndikimet e pandemisë ishin gjithashtu te fëmijët dhe ato në moshë shkolle. Megjithatë, vështirësitë do të ishin shumë më të këqija pa masat thelbësore ndërmarra nga qeveritë e ndryshme për t'iu ardhur në ndihmë familjeve dhe bizneseve financiare me anë të paketave fiskale.

² OBSH (2021), shiko: https://www.who.int/campaigns/connecting-the-world-to-combat-coronavirus/healthyathome/healthyathome---mental-health?gclid=CjwKCAjwiOCgBhAgEiwAjv5whGQvpLnIm10mhMj8wLd175O03bmqTCO7xEDNJpYHx01A3PCMHrFYShoCOaEQAvD_BwE

2.2.1 Vështirësi ushqimore

Në prill 2020, Byroja e Regjistrimit të BE-së filloi Anketën e Pulsit të Familjeve për të mbledhur të dhëna pothuajse në kohë reale se si po kalonin familjet gjatë kësaj krize të paprecedentë. Në fund të vitit 2021, Byroja e Regjistrimit kishte nxjerrë të dhëna nga 39 sondazhe të Pulse mbi mirëqenien e familjeve. CBPP dhe të tjerët përdorën këto të dhëna për të vlerësuar vështirësitë dhe ndikimin e masave të ndihmës.

Me përfundimin e publikimeve dy-javore të të dhënave të Pulse në tetor 2021, ky gjurmues nuk u përditësua më. Byroja e Regjistrimit vazhdoi të publikonte të dhënat e Pulsit të Familjes në baza mujore dhe CBPP vazhdoi të analizojë dhe të shkruajë për efektet e masave të lehtësimit të pandemisë, duke përfshirë rolin e rëndësishëm të politikave të qeverisë në reduktimin e vështirësive dhe varfërisë.

Ndikimet e pandemisë dhe pasojat ekonomike kanë qenë të përhapura, por mbeten veçanërisht të përhapura midis zezakëve, latinëve dhe njerëzve të tjerë me ngjyrë apo emigrantëve (në SHBA). Këto ndikime joproporcionale pasqyruan pabarazi të ashpra dhe afatgjata - që shpesh rrjedhin nga racizmi strukturor - në arsim, punësim, strehim dhe kujdes shëndetësor që kriza i përkeqësoi. Familjet me fëmijë gjithashtu vazhduan të përballeshin me nivele veçanërisht të larta vështirësish. Prova të konsiderueshme sugjerojnë se reduktimi i vështirësive dhe varfërisë në fëmijëri do të sillte përmirësime në arsim dhe shëndetësi, produktivitet dhe fitime më të larta, më pak burgosje dhe përfitime të tjera të qëndrueshme për fëmijët dhe shoqërinë.

Normat e larta të vështirësive ranë me linçimin e paketës së ndihmës në shumë shtete, pasi me miliona njerëz ishin pa punë dhe po luftonin për të përballuar ushqimin adekuat dhe për të paguar qiratë deri në vitin 2021, tregojnë të dhënat nga Anketa e Pulsit të Familjeve të Byrosë në SHBA. Situata në rajon ishte e ngjashme ku të shumë ishin ato familje apo biznese që nuk patën mundësi të paguanin qiratë dhe shumë qiraxhinj nuk arritën t'i merrnin ato.

2.3 Efektet e COVID-19, në ekonominë globale

Pandemia virale COVID-19 ishte një fenomen i paprecedent global që vazhdon ende të prekë shumë familje. Më 20 shtator 2021, vdekjet si pasojë e pandemisë, në SHBA tejkaluan 675,446 totale nga gripi spanjoll i vitit 1918, totali më i keq i vdekjeve të lidhura me pandeminë në SHBA theu një rekord historik. Pandemia ka ndërprerë jetën në të gjitha vendet dhe komunitetet dhe ka ndikuar negativisht në ndihmë ekonomike globale në vitin 2020 përtej çdo gjëje të gjetur në gati një shekull. Vlerësimet se virusi uli ekonominë globale në 2020 në një normë vjetore prej rreth 3.2%, me një rikuperim prej 5.9% në vitin 2021. Tregtia globale vlerësohej të bjerë me 5.3% në 2020, por parashikohej të rritet me 8.0 % në 2021³.

Rënia ekonomike në vitin 2020 nuk ishte aq negative sa u vlerësua fillimisht, pjesërisht për shkak të politikave fiskale dhe monetare të miratuara nga qeveritë në vitin 2020. Duke marrë masa për rimëkëmbjen ekonomike, u mundua që të bëheshin përmirësime. Edhe pse në rang global ekonomik, efektet ishin të mëdhaja. Në fund të fundit, natyra e zgjatur e krizës globale pati një ndikim shumë të madhe në ekonomitë e shteteve, duke krijuar kështu një efekt zinxhir. Qeveritë e shteteve të ndryshme morën masa për përballimin e krizës, mbrojtjen e jetëve të njerëzve dhe gjithashtu informimin e konsumatorit për të reduktuar shpenzimet. Nga ana e ofertës, mungesat u reflektuan në shkurtime të vendeve të punës, pengesa në zinxhirin e prodhimit dhe ndërprerjes, që njëherit shkaktuan presioni në rritjen e inflacionit.

Ndërsa disa ekonomi të zhvilluara fillojnë të rimëkëmben, bankat qendrore dhe qeveritë kombëtare po peshojnë ndikimin dhe kohën e zvogëlimit të mbështetjes monetare dhe fiskale si rezultat i shqetësimeve mbi presionet e mundshme inflacioniste ndaj perspektivës së ngadalësimit të ritmit të rimëkëmbjes. Këto shqetësime shtohen nga shfaqja e varianteve të reja të sëmundjes dhe vatrave të përhapura pandemike që sfidojnë përpjekjet kombëtare për të kontrolluar infeksionet dhe për të rivendosur plotësisht aktivitetet ekonomike. Ekonomitë e mëdha të përparuara, që përbëjnë 60% të aktivitetit ekonomik global, parashikohet të operojnë nën nivelin e prodhimit të tyre të mundshëm deri në të paktën 2024, gjë që tregon mirëqenie më të ulët ekonomike kombëtare dhe individuale në krahasim me nivelet para pandemisë.

³ Pannett, Rachael, Sydney Enters 'Scariest' Phase of Pandemic as Delta Variant Spreads, Leader Says, *The Washington Post*, June 24, 2021.

Krahasuar me natyrën e sinkronizuar të ngadalësimit ekonomik global në gjysmën e parë të vitit 2020, ekonomia globale ka treguar shenja të një rimëkëmbjeje me dy drejtime që filloi në tremujorin e tretë të 2020 dhe ka shënuar nga një rimëkëmbjeje e sapolindur në ekonomitë e zhvilluara ku normat e vaksinimeve janë të larta, por një ritëm më i ngadaltë i rritjes në ekonomitë në zhvillim ku normat e vaksinimit janë të ulëta⁴.

Në tërësi, ekonomitë e zhvilluara kanë bërë hapa përpara në vaksinimin e pjesëve në rritje të popullsisë së tyre, duke rritur perspektivat e një rimëkëmbjeje të qëndrueshme ekonomike në fund të 2021 dhe në 2022 dhe, nga ana tjetër, një rimëkëmbjeje në ekonominë më të gjerë globale. Megjithatë, variantet e reja të virusit COVID-19 dhe rritja e rasteve të diagnostikuara në ekonomitë e mëdha në zhvillim dhe rezistenca ndaj vaksinimeve në mesin e disa popullsive në ekonomitë e zhvilluara ngrenë pikëpyetje në lidhje me shpejtësinë dhe forcën e një rimëkëmbjeje ekonomike në afatin e afërt. Një rigjallërim i rasteve infektive në Evropë, Amerikën Latine, Rusi, Shtetet e Bashkuara, Japoni, Brazil, Indi dhe në pjesën më të madhe të Afrikës rinovoi thirrjet për bllokime dhe shtetrrethime dhe kërcënoi të dobësonte ose vononte një rimëkëmbjeje të qëndrueshme ekonomike në fund të vitit 2021. Pasojat ekonomike nga pandemia kanë pasur një ndikim të ndryshëm në sektorë të caktuar të ekonomisë, veçanërisht në sektorin e shërbimeve, dhe grupe të caktuara të popullsisë dhe mund të rrezikojnë zhvendosjet e vazhdueshme të punës. Në disa raste, punëtorët po rishikojnë zgjedhjet e tyre të karrierës dhe modelet e punës, të cilat mund të nënkuptojnë ekonomi post-pandemike të karakterizuara nga marrëveshje më të ndryshme të punës dhe mjedise urbane të ndryshuara.

Byroja e Analizës Ekonomike (BEA) raportoi se veprimet e politikave për të bllokuar ekonominë e ulën normën e rritjes së PBB-së së SHBA në 9.0% në tremujorin e dytë të 2020 krahasuar me tremujorin e mëparshëm, ose me një normë vjetore prej -31%. Rënia më e madhe tremujore e PBB-së së SHBA-së është regjistruar gjatë 70 viteve të fundit. Më pas, PBB-ja e SHBA u rrit me 7.5% në tremujorin e tretë, ose me një normë vjetore prej 30%, bazuar kryesisht në fitimet në konsumin personal, duke reflektuar një rritje të të ardhurave dhe mbështetje përmes pagesave të transfertave të qeverisë. Të dhënat e tremujorit të katërt 2020 tregojnë se ekonomia e SHBA-

⁴ Miller, Michael E., Covid-19 Updates: Merkel Warns Europe is 'On Thin Ice' as Concerns About Delta Variant Grow, *The Washington Post*, June 25, 2021

së, u rrit me pak më shumë se 1,0% gjatë tremujorit të tretë, ose me një normë vjetore prej 4,5%. Në bazë vjetore, PBB-ja reale e SHBA-së vlerësohet të jetë ulur me 3.4% në 2020 krahasuar me 2019. Në tremujorin e tretë të 2021, norma vjetore e rritjes së

PBB-ja e SHBA-së, u rrit me 2.0%, pas rritjes me 6.3% dhe 6.7% respektivisht në tremujorin e parë dhe të dytë.

Në analizën e saj të 8 shtatorit 2021⁵, Rezerva Federale (Fed) raportoi se aktiviteti ekonomik ishte ngadalësuar pak në periudhën korrik-gusht krahasuar me rritjen e moderuar deri në të fortë në Distriktet e Rezervës Federale gjatë periudhës së majit deri në fillim të korrikut. Fed ia atribuoi ngadalësimin e aktivitetit niveleve më të ulëta të aktiviteteve të ngrënies dhe rekreacionit të konsumatorit që lindin nga shqetësimet mbi përhapjen e infeksioneve nga varianti Delta i virusit COVID-19. Sektorët e tjerë të ekonomisë pësuan rritje më të ngadaltë si rezultat i mungesës së fuqisë punëtore dhe ofertës. Nivelet e ulëta të inventarit në sektorin e automjeteve dhe furnizimet e reduktuara të banesave rezidenciale gjithashtu kufizuan aktivitetin e shitjeve në këta sektorë. Fed gjithashtu raportoi fitime të lehta në ndërtimet rezidenciale dhe jorezidenciale dhe në sektorët e energjisë dhe bujqësisë. Në raportin e saj të politikës monetare më 22 shtator, Fed tregoi se ekonomia ishte rikuperuar deri në pikën ku mund të fillonte një zvogëlim gradual të aseteve të saj mujore. Blerjet në nëntor, të karakterizuara si një "moderim në ritmin e blerjeve të aktiveve" synonin të bëjnë rregullime të normave të interesit në 2022.

Periudha analitike e Librit Beige të Fed ndodhi përpara një stuhie të fortë me qendër në Gjirin në fund të gushtit, që komplikoi çështjet ekzistuese të transportit dhe transportit përmes porteve të Gjirit që po luftonin me çështje të lidhura me pandeminë që kishin penguar prodhimin, rafinimin dhe transportin e naftës, dhe dërgesat e bujqësisë. Për më tepër, dëmtimi i stokut të banesave, infrastrukturës urbane dhe nevoja e shtuar për ndihmë mjekësore në

⁵ Fed (2021), shiko <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/the-covid-19-crisis-and-the-federal-reserves-policy-response.htm>

zonat e Bregut të Gjirit rriti tendosjet mbi komunitetet që tashmë po luftonte me ndikimin e pandemisë që përkeqësoi më tej përpjekjet e punëtorëve për t'u kthyer në punët e tyre⁶.

Përmes fazave të ndryshme të krizave shëndetësore dhe ekonomike të lidhura me pandeminë, qeveritë u përgjigjën me një sërë nismash politikash që shpesh përpiqeshin të balanconin objektivat konkurruese të politikave. Ndërsa kriza shëndetësore ulet dhe aktiviteti ekonomik rifillon, politikëbërësit mund të konsiderojnë vlerësimin e qasjeve të ndryshme të politikave për mësimet e nxjerra dhe për praktikatat më të mira për t'u përdorur në adresimin e krizave të ngjashme, nëse ato lindin. Një vlerësim i tillë mund të përfshijë:

- Vlerësimi i kostove dhe përfitimeve afatshkurtra dhe afatgjata të politikave fiskale që u miratuan gjatë krizës për të adresuar dislokimet e punësimit dhe për të mbështetur rrjetet e sigurimeve shoqërore, krahasuar me ndikimin e mundshëm afatgjatë të shpenzimeve të deficitit në normën e inflacionit dhe atë afatgjatë.
- Vlerësimi i kostove dhe përfitimeve të bllokimeve të biznesit dhe social në mbarë ekonominë krahasuar me ndikimin dhe efektivitetin e mbylljeve të synuara ose llojeve të tjera të kufizimeve.
- Rishikimi i efektivitetit të politikave monetare dhe fiskale që u miratuan për të mbështetur tregjet e kredisë dhe për të mbështetur aktivitetin ekonomik gjerësisht gjatë fazave fillestare të krizës, krahasuar me politikatat e synuara për të ndihmuar sektorë dhe biznese të veçanta pasi ato përjetuan vështirësi financiare⁷.
- Vlerësimi i efektivitetit të pagesave të transfertave që drejtoheshin në mbështetjen e familjeve më të prekura, ndikimin e pagesave të tilla në normat e kursimit të familjeve, konsumin dhe vendimet për t'u rikthyer në punësim me kohë të plotë, kushtet dhe kohën e

⁶ Fed (2021), shiko <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/the-covid-19-crisis-and-the-federal-reserves-policy-response.htm>

⁷ Plume, Karl, U.S. Gulf Coast Grain Exports Slowly Resume After Ida as More Power Restored, *Reuters*, September 9, 2021; Mohindru, Sameer C., and Pradeep Rajan, Hurricane Ida Roils Global Shipping Market: Sources, *S&P Global*, September 17, 2021.

nevojshme për zvogëlimin e mbështetjes, dhe ndikimin në normën afatgjatë të rritjes ndërmjet borxhit publik kundrejt atij privat.

- Vlerësimi i ndikimit që bankat qendrore dhe autoritetet monetare patën në tregjet financiare dhe likuiditetin e tregut duke ndërhyrë në tregjet e borxhit sovran dhe të obligacioneve të korporatave gjatë fazave të hershme të krizës shëndetësore dhe ekonomike.

2.4 Sfidat e politikës ekonomike

Gjatë rrjedhës së krizës pandemike dhe ekonomike, politikëbërësve u është dashur të përshtaten me natyrën në ndryshim të krizave, ndërsa zbatojnë politika të synuara që adresojnë ato që pritej të ishin probleme afatshkurtra pa krijuar shtrembërime në ekonomi që mund të zgjasin më shumë se ndikimi i vetë virusi. Fillimisht, politikëbërësit ishin të mbingarkuar nga natyra e ndryshimit të shpejtë të krizës globale shëndetësore dhe efektet e menjëhershme ekonomike. Megjithatë, kriza e zgjatur shëndetësore krijoi efekte të përhapura përtej atyre që zakonisht lidhen me politikat monetare dhe fiskale në mënyra që kanë penguar rimëkëmbjen ekonomike kombëtare dhe kanë përforcuar një krizë më të përhapur tregtare dhe ekonomike globale.

Gjatë fazave fillestare të pandemisë, politikëbërësit peshuan ndikimin e politikave që trajtonin efektet e menjëhershme ekonomike në kurriz të konsideratave afatgjata, siç është akumulimi i borxhit. Fillimisht, shumë politikëbërës u ndjenë të kufizuar në aftësinë e tyre për t'iu përgjigjur krizës si rezultat i fleksibilitetit të kufizuar për mbështetjen monetare dhe fiskale brenda standardeve konvencionale, duke pasur parasysh ngadalësimin e sinkronizuar me bazë të gjerë në rritjen ekonomike globale, veçanërisht në prodhim dhe tregti, që ishte zhvilluar para shpërthimit vir.

Tabela 1. Tremujori i të dhënave të Llogarive Kombëtare, 17 shtator 2021

			2020				2021	
Shteti	2019	2020	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2
Argentina	-2.1%	-9.9%	-4.1%	-15.8%	13.2 %	4.4%	2.6%	..
Australia	-0.3	-2.5	-0.3	-7.0	3.6	3.2	1.9	0.7
Austria	1.4	-6.3	-2.6	-10.6	11.6	-3.1	-1.1	4.3
Belgium	1.8	-6.3	-3.3	-11.9	11.8	-0.1	1.1	1.7
Brazil	..	..	-2.3	-9.0	7.7	3.1	1.2	-0.1
Canada	1.9	-5.3	-2.0	-11.3	9.1	2.2	1.4	-0.3
Chile	0.9	-5.8	1.9	-12.7	5.4	6.5	3.4	1.0
China	6.1	2.3	-8.7	10.0	2.8	3.0	0.4	1.3
Colombia	3.3	-6.8	-2.6	-14.8	9.7	6.2	2.9	-2.4
Costa Rica	2.2	-4.5	-1.2	-7.8	2.2	2.6	1.4	..
Czech R.	3.0	-5.8	-3.4	-8.9	6.8	0.7	-0.4	1.0
Denmark	2.1	-2.1	-0.7	-6.4	6.1	0.9	-0.9	2.3
Finland	1.3	-2.8	-0.5	-6.1	4.6	0.5	0.1	2.1
France	1.8	-7.9	-5.7	-13.5	18.6	-1.1	0.0	1.1
Germany	1.1	-4.6	-1.8	-10.0	9.0	0.7	-2.0	1.6
Greece	1.9	-8.2	-0.4	-13.0	3.9	3.5	4.5	3.4
Hungary	4.6	-5.0	-0.3	-14.4	10.6	1.6	2.0	2.7
India	..	..	0.6	-24.5	21.2	8.6	2.3	-10.2
Indonesia	5.0	-2.1	-0.9	-6.4	3.1	2.3	0.3	1.3
Ireland	4.9	5.9	2.6	-2.9	9.8	-4.6	8.7	6.3
Israel	3.8	-2.2	-1.2	-9.2	8.9	2.4	-0.4	3.9
Italy	0.3	-8.9	-5.6	-13.1	16.0	-1.8	0.2	2.7
Japan	0.3	-4.8	-0.6	-7.9	5.4	2.8	-1.1	0.5
Korea	2.0	-1.0	-1.3	-3.2	2.2	1.1	1.7	0.8
Luxembourg	2.3	-1.3	-1.6	-7.1	9.2	1.9	1.4	..
Mexico	-0.1	-8.2	-0.9	-17.3	12.7	3.3	1.1	1.5

Burimi: Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik,

Ndërsa efektet ekonomike vazhduan gjatë pranverës dhe verës së 2020, ndikimi ekonomik u përhap përmes lidhjeve tregtare dhe financiare në një grup gjithnjë e më të zgjeruar vendesh, firmash dhe familjesh. Këto efekte ekonomike në rritje, rritën edhe më shumë kufizimet e likuiditetit dhe shtrëngimin e tregut të kredisë në tregjet financiare globale pasi firmat grumbulluan para, me efekte negative në rritjen ekonomike. Në të njëjtën kohë, tregjet financiare të faktorizuara në atë që ata parashikonin do të ishte një rritje në emetimin e obligacioneve qeveritare në Shtetet e Bashkuara, Evropë dhe vende të tjera, po ashtu edhe në vendet e Ballkanit Perëndimor, ndërsa nivelet e borxhit të qeverive u rritën për të përmbushur detyrimet e shpenzimeve gjatë një recesioni të pritshëm ekonomik dhe rritje të shpenzimeve fiskale për të luftuar efektet e COVID-19. Ndryshe nga kriza financiare e viteve 2008-2009, ulja e kërkesës nga konsumatorët, problemet e tregut të punës dhe një nivel i reduktuar i aktivitetit midis bizneseve, në vend të tregtimit të rrezikshëm nga bankat globale, çuan në çështje kredie të korporatave dhe në paaftësi paguese të mundshme.

Çështjet e likuiditetit dhe tregut të kredisë i paraqitën qeverive një sërë sfidash të ndryshme sesa adresimi i kufizimeve nga ana e ofertës. Si rezultat, fokusi i politikës së qeverive të ndryshme u zgjerua nga një krizë shëndetësore në çështjet makroekonomike dhe të tregut financiar që u trajtuan përmes një kombinimi të politikave monetare, fiskale dhe të tjera, duke përfshirë mbylljen e kufijve, karantinat dhe kufizimet në ndërveprimet sociale. Në thelb, ndërsa bizneset u përpoqën të adresonin çështjet e punëtorëve dhe prodhimit në nivel firme, liderët kombëtarë u përpoqën të zbatonin politika fiskale për të parandaluar tkurrjen e fortë të rritjes ekonomike duke ndihmuar punëtorët dhe bizneset që u përballën me tendosje financiare, dhe bankierët qendrorë rregulluan politikat monetare për të adresuar kredinë në rritje.

Në fazat fillestare të krizës shëndetësore, administratorët e bizneseve familjare ishin të shqetësuar për një përsëritje të humbjes së pasurisë që përjetuan gjatë krizës financiare 2008-2009, kur vlera e biznesit së tyre kryesore ra ndjeshëm dhe u prekën nga kriza e atyre viteve.

Ndryshe ndodhi gjatë pandemisë ku çmimet e shtëpive u rritën në Shtetet e Bashkuara dhe Evropë si ofertë⁸.

Rënia ekonomike rriti koston e materialeve të ndërtimit dhe kërkesa për banesa u rrit pjesërisht për shkak të normave të ulëta të interesit. Njëkohësisht, rritja e niveleve të papunësisë ngriti shqetësime se mospagesat e hipotekave dhe vonesat në pagesat e qirasë mund të rriteshin dhe do të kërkonin që disa institucione financiare të siguronin qëndrueshmëri kredie ose mekanizma tjetër për të ofruar ndihmë financiare. Banka të ndryshme qendrore ofruan programe specifike për të parandaluar marrjen e hipotekave dhe ndihmën e qirasë për të parandaluar një rritje të numrit të të pastrehëve. Në fazat e para të rënies ekonomike, mospagesat e hipotekave kërcënuan të ndikojnë negativisht në tregun e letrave me vlerë të mbështetura nga hipoteka, disponueshmërinë e fondeve për hipotekat dhe ndikuan negativisht në normën e përgjithshme të rritjes ekonomike. Humbjet në vlerën e shumicës së tregjeve të aksioneve në SHBA, Azi dhe Evropë ishin parashikuar në atë kohë të preknin pasurinë e familjeve, veçanërisht atë të pensionistëve që jetojnë me të ardhura fikse dhe të tjerëve që zotërojnë aksione. Më pas, rritja e kërkesës për banesa jashtë zonave të mëdha urbane nga punëtorët që kalojnë në punë në shtëpi dhe një rritje e çmimeve për materialet e ndërtimit rriti çmimet për banesat në SHBA me rreth 13.2% në 2020 dhe kontribuoi në një rritje të pasurisë së familjeve në SHBA⁹.

Brenda vendeve, punësimi dhe të ardhurat e të rinjve, grave dhe punëtorëve me aftësi relativisht të ulëta janë prekur në mënyrë disproporcionale. Natyra e dyfishtë e rimëkëmbjes ekonomike midis ekonomive të zhvilluara dhe atyre në zhvillim, e kombinuar me variante të reja të virusit dhe shpërthimeve virale në disa ekonomi të mëdha në zhvillim, rriti ndikimin e krizës në ekonominë globale dhe parashikimet e komplikuar ekonomike. FMN vlerësoi në tetor 2021 pasojat ekonomike nga pandemia shtynë 65 deri në 75 milionë njerëz në varfëri ekstreme, duke përmbysur një prirje të gjatë dekadash. Megjithatë, FMN arriti gjithashtu në përfundimin

⁸ Adamczyk, Alicia, *The Typical Home Price is Up a Record 13.2% Compared to Last Year, According to Zillow*, CNBC, June 16, 2021. <https://www.cnbc.com/2021/06/16/typical-us-home-price-up-record-13point2percent-compared-to-last-year.html>.

⁹ *Global Financial Stability Report*, International Monetary Fund, October, 2021, p. 2.

se shpenzimet për programet sociale për të kufizuar ndikimin e pandemisë mund të reduktonin numri i njerëzve që bien në varfëri ekstreme.

Përveç rimëkëmbjes asinkrone, FMN arriti në përfundimin se mbështetja e ofruar nga bankat qendrore mund të ketë pasur pasoja të paqëllimta të mbështetjes së vlerësimeve të kapitalit që ndonjëherë mund të kenë qenë të gabuara me bazat e tyre të vlerësuar nga modeli dhe mund të kenë rritur rreziqet financiare në përgjithësi që mund të bëhen problematike nëse normat e interesit rriten. Këto rreziqe mund të rriten për firmat jofinanciare dhe familjet që kishin nivele të larta borxhi në raport me të ardhurat përpara krizës pandemike.

2.5 Efekti ekonomik afatgjatë dhe afatshkurtër i COVID-19

Rezultatet e disa punimeve tregojnë se është i nevojshëm hetimi i efekteve afatgjata të shkaktuara nga përgjigjet e politikave ndaj COVID-19 mbi qarkullimin, produktivitetin, inovacionin dhe sipërmarrjen në vendet e zhvilluara¹⁰.

Megjithatë, kërkimet e ardhshme mund të dëshirojnë gjithashtu të demonstrojnë një sfidë më të gjerë ekonomike, politike dhe shoqërore, duke përfshirë pabarazinë dhe varfërinë, papunësinë brenda vendeve të varfra, si dhe hendekun midis vendeve të pasura dhe të varfra¹¹.

Pagat reale në sektorë të caktuar mund të rriten, si turizmi, mikpritja dhe restorantet, pasi sëmundja redukton ofertën e punëtorëve, duke i lënë të mbijetuarit në një pozicion më të fortë negociimi¹².

Efektet makro dhe mikroekonomike të goditjes së COVID-19 janë të ndryshme midis firmave të vogla dhe të mëdha, si dhe midis biznesit të vetëpunësuar dhe të inkorporuar. Bizneset më të vogla zakonisht janë në disavantazh në aftësinë e tyre për të kapur mundësitë që kanë krijuar krizat. Është e rëndësishme të hulumtohet më tej roli i qeverive lokale dhe kombëtare,

¹⁰ Zwan. P. van der, R. Thurik, I. Verheul and J. Hessels (2016), Factors influencing the entrepreneurial engagement of opportunity and necessity entrepreneurs, *Eurasean Business Review*, 6(3), 273-295

¹¹ Bartik et al. (2020). How are Small Businesses Adjusting to COVID-19? Early Evidence from a Survey. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research

¹² Bergami, M., Corsino, M., Daood, A., & Giuri, P. (2021). Being resilient for society: evidence from companies that leveraged their resources and capabilities to fight the COVID-19 crisis. *R&D Management*, forthcoming

organizatave publike, shoqërisë civile dhe palëve të tjera të interesuara në zbutjen e efekteve të krizave¹³.

Duke formuar partneritete midis firmave të vogla dhe të mëdha, roli i përhapjes së inovacionit të hapur dhe njohurive mund të shfaqet si një kanal i rëndësishëm për sipërmarrjen dhe për zbutjen e efekteve të COVID-19. Veçanërisht interesante është dinamika e të ashtuquajturave punë të lidhura me shkencën, teknologjinë, inxhinierinë dhe matematikën (STEM) në terma afatgjatë¹⁴.

Nevojiten njohuri të mëtejshme për të kuptuar nxitësit ekonomikë dhe psikologjikë të inovacionit gjatë krizave. Ndërsa kërkimet e mëparshme demonstrojnë se konteksti ka rëndësi¹⁵, konteksti i një krize është një kontekst bindës, por i nënstudiuar. Welter et al. (2019) përshkruan tre valë të fundit dhe të mbivendosura të kontekstualizimit në fushën e sipërmarrjes dhe tregon se diskutimi ka kaluar nga sfidimi i modelit të Silicon Valley duke marrë në konsideratë pse, çfarë dhe si të sipërmarrjes (vala e parë) në marrjen në konsideratë të elementeve më subjektive në zbatim (vala e dytë), përmes zgjerimit të fushës së kërkimit të sipërmarrjes (vala e tretë)¹⁶.

Për të përcaktuar sasinë e efektit të bllokimit të COVID-19 në aktivitetin ekonomik, mund të jetë e mundur të merren parasysh lidhjet midis të tre valëve (Welter et al. 2019) në nivel idiosinkratik dhe ndikimi i tyre agregat. Ndoshta nuk janë vetëm çështjet sektoriale dhe ato që lidhen me tregun e punës apo rritjen ekonomike që luajnë një rol, por edhe çështje më të thella mendore¹⁷.

¹³ Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920

¹⁴ Bullough, A., & Renko, M. (2013). Entrepreneurial resilience during challenging times. *Business Horizons*, 56(3), 343-350

¹⁵ Welter, F., Baker, T., & Wirsching, K. (2019). Three waves and counting: the rising tide of contextualization in entrepreneurship research. *Small Business Economics*, 52(2), 319-330.

¹⁶ Zwan, P. van der, R. Thurik, I. Verheul and J. Hessels (2016), Factors influencing the entrepreneurial engagement of opportunity and necessity entrepreneurs, *Eurasean Business Review*, 6(3), 273-295

¹⁷ Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920

2.5 Koncepti i bizneseve familjare

Një biznes familjar është një organizatë tregtare në të cilën vendimarrja ndikohet nga gjenerata të shumta të një familjeje, të lidhur nga gjaku, martesë ose birësimi, i cili ka aftësinë për të ndikuar në vizionin e biznesit dhe gatishmërinë për të përdorur këtë aftësi për të ndjekur gola të veçantë¹⁸. Ata identifikohen ngushtë me firmën nëpërmjet udhëheqjes ose pronësisë.

Firmat sipërmarrëse pronar-menaxher nuk konsiderohen si biznese familjare sepse atyre u mungon dimensionimi shumë brezash dhe ndikimi familjar që krijojnë dinamikën dhe marrëdhëniet unike të bizneseve familjare. Biznesi familjar është modeli më i vjetër dhe më i zakonshëm i organizimit ekonomik. Shumica dërmuese e bizneseve anembanë botës-nga dyqanet qoshe te organizatat shumëkombëshe të llastuara publikisht me qindra mijëra punonjës—mund të konsiderohen biznese familjare.

2.5.1 Definimi dhe rëndësia e biznesit familjar

Bizneset familjare ende lulëzojnë në ekonominë konkurruese të sotme, pasi shumica e bizneseve të suksesshme familjare janë jo vetëm të themeluara, por edhe të drejtuar mirë. Njohja e avantazheve të mëposhtme të të qenit në një firmë familjare dhe të drejtuar mund t'i ndihmojë pronarët e bizneseve të maksimizojnë secilin nga bizneset e tyre në pronësi të familjes¹⁹:

Përkushtim dhe udhëheqje e unifikuar

- Stabiliteti
- Besimi dhe autenticiteti
- Fleksibilitet dhe shkathtësia
- Vizioni dhe synimet afatgjata
- Ulja e kostove dhe shpenzimeve

¹⁸ Alfredo De Massis; Pramodita Sharma; Jess H. Chua; James J. Chrisman (2012). *Family Business Studies: An Annotated Bibliography*. Cheltenham Glos, UK: Edward Elgar.

¹⁹ Burimi: *Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik, Tremujori i të dhënave të Llogarive Kombëtare, 17 shtator 2021*

- Zgjuarsia e gjeneratës së ardhshme

2.5.2. Pjesëmarrësit në biznesin familjar

Një biznes familjar mund të përshkruhet si një ndërveprim midis dy sistemeve të ndara, por të lidhura - biznesit dhe familjes - me kufij të pasigurt dhe rregulla të ndryshme. Grafikisht, ky koncept mund të paraqitet si dy rrathë të kryqëzuar. Bizneset familjare mund të përfshijnë kombinime të shumta të anëtarëve të familjes në role të ndryshme biznesi, duke përfshirë bashkëshortët dhe gratë, prindërit dhe fëmijët, familjet e gjera dhe breza të shumtë që luajnë rolin e aksionerëve, anëtarëve të bordit, partnerëve të punës, këshilltarëve dhe punonjësve. Konfliktet shpesh lindin për shkak të mbivendosjes së këtyre roleve. Mënyrat në të cilat individët zakonisht komunikojnë brenda një familjeje, për shembull, mund të jenë të papërshtatshme në situata biznesi. Po kështu, shqetësimet personale ose rivalitetet mund të përhapen në vendin e punës në dëm të firmës. Për të pasur sukses, një biznes familjar duhet të mbajë linjat e komunikimit të hapura, të përdorë mjetet e planifikimit strategjik dhe të angazhojë ndihmën e këshilltarëve të jashtëm sipas nevojës.

Si rrallë herë, një pandemi mbërtheu dhe gjunjëzoi ekonominë botërore dhe kolapsoi sisteme të ndryshme shoqërore. Një ngjarje e ngjashme ndodhi para 1 shekulli me gripin spanjoll. Por në fakt në 2020, ekonomia u godit rëndë edhe pse paketat ekonomike favorizuan disa sektore por jo të gjitha. Me miliona persona në mbarë botën mbetën të papunë për shkak të pandemisë. Sipas Organizatës Botërore të Turizmit (UNWTO), Covid-19 dëshmon një rast të paprecedentë për shëndetin botëror dhe gjithashtu emergjencën ekonomike dhe sociale.

Përhapja e shpejtë e koronavirusit (2019-nCoV), që prej rastit të parë në dhjetor të vitit 2019 në Wuhan, shkaktori një reduktim të përgjithshëm dhe ngërç në industrinë e turizmit në mbarë botën. Autoritetet Kineze monitoruan me vëmendje dhe kujdes rastet, por pandemia u përhap me një ritëm shumë të shpejtë. Koronavirusi i ri ka dërrmuar rëndë turizmin dhe transportin publik, në vendin tonë, numri i rasteve, pas karantinimit filloi të rritej, shifra të pohuara nga autoritetet zyrtare. Sipas RTE (2020), në vitet 1990 të ardhurat nga turizmi filluan të rriteshin ndjeshëm, me një shpërthim shumë të madh në vitin 2010, duke kapur shifrën e 1 miliard

dollarëve²⁰. Në vitin 2018, numri i të ardhurave arriti në 1.4 milion dollarë sipas Organizatës Botërore të Turizmit dhe më pas kjo shifër arriti në 1.4 triliardë dollarë, ku 7% e vlerës hyjnë te sektori i shërbimeve.

Kjo rritje e madhe në industrinë e turizmit është nxitur nga faktorë të ndryshëm ndër vite, veçanërisht ndikimi i teknologjisë në turizëm dhe reklamimin e tyre, tendencat e reja të jetesës të lidhura me prosperitetin në rritje global dhe ardhja e linjave ajrore me kosto të ulët, të cilat e bëjnë udhëtimin ndërkombëtar të përballueshëm për shumë shtresa të popullsisë dhe i japin atyre mundësinë për të vizituar vende të ndryshme, sipas mundësisë së tyre. Rritja e turizmit gjatë 30 viteve të fundit gjithashtu mund t'i atribuohet shfaqjes së klasës së mesme në vendet e reja të pasura dhe shumë të populluara të botës si Kina, Brazili dhe India (RTE, 2020). Lëvizja e një numri kaq të madh njerëzish dhe shpenzimet e ndërlidhura e turistëve të tillë (për qëllime të kohës së lirë dhe të biznesit) ka një ndikim të thellë në kombëtar, rajonal dhe ekonomitë lokale në të gjithë botën. Për më tepër, aktiviteti i turizmit shpesh ndodh në vendet që industria gjen persona apo biznese të interesuara për investime. Shpenzimet nga vizitorët në ngjarje sportive dhe kulturore, pazar, akomodim, restorante, atraksione dhe si vizitorë të biznesit në konferenca, siguron një stimul masiv për ekonomitë lokale dhe punësimin por me distancimin social, këto aktivitete nuk u lejuan të zhvilloheshin më, duke shkaktuar edhe ngërçin ekonomik.

2.5.3 Kategoritë e biznesit familjar

Një biznes familjar karakterizohet nga²¹:

Anëtarët: Një grup njerëzish, të cilët janë anëtarë të së njëjtës familje, zotërojnë dhe drejtojnë ndërmarrjen e biznesit.

- Pozicioni i anëtarëve: Pozicioni i anëtarëve të familjes në biznes varet nga marrëdhënia që kanë anëtarët e familjes me njëri-tjetrin.

²⁰ RTE (2020) How the coronavirus may hit the tourism industry, Retrieved from:

<https://www.rte.ie/brainstorm/2020/0303/1119857-coronavirus-tourism-ireland/>

²¹ Alfredo De Massis; Pramodita Sharma; Jess H. Chua; James J. Chrisman (2012). *Family Business Studies: An Annotated Bibliography*. Cheltenham Glos, UK: Edward Elgar.

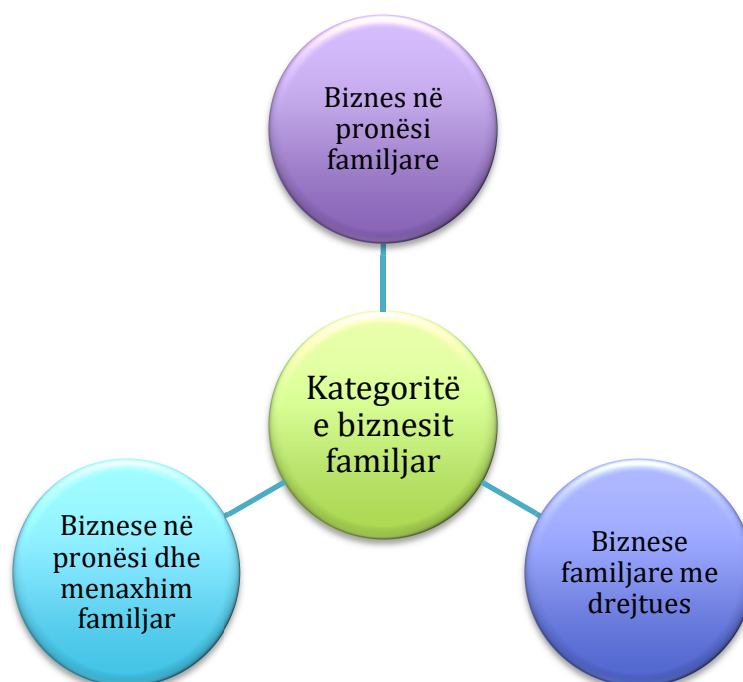
- Kontrolli: Duke qenë se familja zotëron shumicën e aksioneve në kompani dhe gjithashtu përbën menaxhmentin e lartë, ajo mund të ushtrojë kontroll mbi biznesin.
- Interesi i ndërsjellë: Duke qenë se anëtarët e familjes zënë pozicionet kyçe në biznes, ajo mund të ushtrojë ndikim në politikat e firmës, sipas interesit të ndërsjellë të familjes dhe firmës.
- Përfshirja e brezave të shumtë: Veprimtaria dhe menaxhimi i biznesit përkujdeset nga familja, dhe kështu frenat kalohen nga një brez në tjetrin.
- Besimi i ndërsjellë: Të gjithë anëtarët e familjes kanë besim të ndërsjellë tek njëri-tjetri, pasi kanë një origjinë të përbashkët, të njëjtin grup vlerash, etikë dhe orientim biznesi.
- Integriteti dhe transparenca: Në përgjithësi karakterizohet nga parime të forta morale dhe ndershmëri ndaj qëllimeve të biznesit dhe transparencës së biznesit.

Në përgjithësi, ekzistojnë tre forma të biznesit familjar, të cilat diskutohen më poshtë. Llojet e biznesit familjar janë²²:

Biznesi në pronësi familjare: Siç sugjeron emri, një biznes në pronësi familjare në një të cilin madhësia kontrolluese e aksioneve të pronësisë është në pronësi të familjes ose të anëtarit të familjes.

- Biznesi në pronësi dhe menaxhim familjar: Në këtë lloj biznesi, madhësia kontrolluese e pronësisë shtrihet në duart e një familjeje të vetme ose nga një anëtar i vetëm i një familjeje. Pronësia kontrolluese i lejon familjes të formulojë dhe vendosë objektivat, metodat dhe politikat.
- Biznes familjar me drejtues: Në një biznes të tillë, së bashku me pronësinë e shumicës së aksioneve nga familja ose nga anëtari i familjes, të paktën një anëtar i familjes është anëtar i bordit të drejtorëve. Në këtë mënyrë, anëtari i familjes mund të ushtrojë ndikim mbi drejtimin, strategjitë dhe planet e biznesit.

²² Alfredo De Massis; Pramodita Sharma; Jess H. Chua; James J. Chrisman (2012). *Family Business Studies: An Annotated Bibliography*. Cheltenham Glos, UK: Edward Elgar.

2.6 Përparësitë dhe dobësitë e biznesit familjar

Drejtimi i një biznesi familjar ka shumë përparësi, si p.sh²³

Stabiliteti

Drejtimi i një biznesi familjar normalisht përcaktohet nga pozicioni i secilit individ në familje. Si rezultat, në përgjithësi ka jetëgjatësi në udhëheqje, gjë që siguron stabilitet të përgjithshëm brenda një biznesi të drejtuar nga familja. Në shumë kompani familjare, udhëheqësi i biznesit do të qëndrojë në këtë pozicion për shumë vite, me ngjarjet e jetës - të tilla si sëmundja, pensioni ose vdekja - duke qenë shkas për ndryshim në krye.

²³ RTE (2020) How the coronavirus may hit the tourism industry, Retrieved from: <https://www.rte.ie/brainstorm/2020/0303/1119857-coronavirus-tourism-ireland/>

Angazhimi

Firmat familjare priren të kenë një ndjenjë më të madhe përkushtimi dhe llogaridhënieje në zemër sesa firmat jofamiljare, pasi nuk janë vetëm nevojat e biznesit në lojë, por edhe nevojat e familjes. Kjo dëshirë që familja dhe biznesi të qëndrojnë të fortë nxit përfitime shtesë, duke përfshirë një kuptim më të madh të industrisë, organizatës dhe punës; marrëdhënie më të forta me klientët; dhe shitje dhe marketing më efektive.

Një nga bizneset më të vjetra familjare të mbijetuara në botë është Hoshi Ryokan: një hotel japonez i stilit bujtinash i cili u themelua në vitin 1718 dhe që ka qenë në të njëjtën familje për 46 breza. Kjo jetëgjatësi ka çuar në një kuptim të jashtëzakonshëm të biznesit dhe historisë së tij, të cilën kushdo jashtë ose relativisht i ri në biznes thjesht nuk do të ishte në gjendje ta përsëriste.

Diku tjetër, Ford Motor Company arriti të qëndronte në këmbë gjatë kohërave tepër të vështira ekonomike, kur bizneset e tjera të mëdha si Chrysler dhe GM ishin të dëshpëruar për paketa shpëtimi. Ka të ngjarë që të ketë disa arsye për suksesin e tyre, por me emrin, reputacionin dhe gjendjen financiare të familjes Ford në linjë, ka të ngjarë që kjo të inkurajojë shpirtin e tyre luftarak.

Fleksibiliteti

Puna në një firmë familjare kërkon shumë fleksibilitet. Ndërsa bizneset jo-familjare priren të kenë përgjegjësi të përcaktuara qartë për çdo rol, anëtarëve të familjes ndonjëherë do t'u kërkohej të mbajnë disa kapele të ndryshme, duke marrë përsipër detyra jashtë detyrës së tyre zyrtare aty ku është e nevojshme.

Në një thënie tashmë të famshme, Estée Lauder, e cila formoi firmën e famshme kozmetike me bashkëshortin e saj në vitin 1948, tha një herë për suksesin e kompanisë së saj: "Unë kurrë nuk kam punuar asnjë ditë në jetën time pa shitur. Nëse besoj në diçka, e shes dhe e shes fort". E vetmja grua në listën e gjenive të biznesit të shekullit të revistës Time në vitin 1998, Lauder ishte e përfshirë në çdo element të biznesit të saj: përgatitjen e tenxhereve me krem për

fytyrën, dhënien e demonstrimeve falas të produkteve, dizajnimin e paketimit të produkteve, trajnimin e shitësve dhe më shumë²⁴.

Perspektiva afatgjatë

Firmat jofamiljare përcaktojnë objektivat e tyre për tremujorin e ardhshëm. Megjithatë, firmat familjare mendojnë për vite - apo edhe dekada - përpara. Një perspektivë afatgjatë është një mënyrë e mirë për të nxitur një kulturë të strategjisë dhe vendimmarrjes së qartë në të gjithë biznesin.

CEO i gjeneratës së dytë të shitësit gjerman me pakicë me shumë miliardë dollarë, Otto Group, e ka përdorur këtë perspektivë afatgjatë për sukses serioz. Ai mori përsipër biznesin - i themeluar nga babai i tij në 1949 - në 1981 dhe pothuajse menjëherë filloi të hetonte mundësitë që mund të ofronte teknologjia kompjuterike. Si rezultat, marka u zhvendos në tregtinë elektronike në 1995, duke u bërë fitimprurëse në aktivitetet e saj të shitjeve në internet deri në vitin 1998. Kompania nuk është tregtuar kurrë publikisht dhe ende mbetet një çështje familjare.

Kosto e ulur

Rënia ekonomike dhe kohët e tjera sfiduese mund të jenë një luftë për shumë biznese, ku bordi i drejtorëve duhet të gjejë se si ta mbajë biznesin në këmbë duke paguar ende stafin. Në firmat familjare, megjithatë, shpesh do të ndodhë që anëtarët e familjes të jenë të gatshëm të kontribuojnë financiarisht për të mbajtur biznesin në jetë gjatë periudhave si këto.

Mund të ndodhë që kjo përfshin uljen e përkohshme të pagës, kontribuimin e disa prej financave të tyre ose ndalimin e pagesës së dividendëve ndërsa kompania ngrihet përsëri në këmbë. Për familjen që qëndron pas biznesit, sukcesi afatgjatë i biznesit është thelbësor për mbijetesën e tyre financiare, gjë që jep më shumë fleksibilitet kur bëhet fjalë për financat.

²⁴ Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920

Ndërsa është e qartë se ka shumë përfitime për kompanitë në pronësi familjare, ato gjithashtu kanë anët e tyre negative:

Mungesa e interesit familjar

Në një biznes familjar, mund të ketë një presion të madh mbi brezat e ardhshëm për të vazhduar biznesin, edhe nëse nuk kanë interes real për ta bërë këtë. Kjo mund të rezultojë në një fuqi punëtore - ose më keq, një menaxhim - i përbërë nga anëtarë të familjes që janë apatikë, jo entuziastë dhe të paangazhuar.

Në çdo biznes tjetër, ka të ngjarë që një qasje e tillë do të bënte që punonjësit t'u ndërpriteshin kontratat. Në një biznes familjar, kjo është më shumë një sfidë.

Konflikti mes anëtarëve të familjes

Dinamika midis anëtarëve të ndryshëm të familjes, historisë së familjes (dhe biznesit) dhe një kufi i paqartë midis jetës familjare dhe jetës së punës mund të shkaktojë konflikt brenda çdo biznesi të drejtuar nga familja. Dhe lidhjet familjare shpesh mund t'i bëjnë çështje të tilla të vështira për t'u zgjidhur.

Kur Dhirubhai Ambani, themeluesi i kompanisë indiane të prodhimit petrokimik Reliance Industries, vdiq në 2002, ai nuk la asnjë testament. Djali i tij i madh, Mukesh, u bë kryetar dhe drejtor menaxhues, ndërsa djali i vogël Anil u bë nënkryetar. Grindja mes dy vëllezërve u bë publike dhe në vitin 2005, nëna e tyre shpërbëu kompaninë, duke e lënë Mukesh-in në krye të biznesit petrokimik dhe Anilin përgjegjës për Reliance Energy, Reliance Communications dhe Reliance Capital.

Mungesa e strukturës

Bizneset familjare mbështeten fort në besim - por vetëm besimi mund të mos jetë mënyra më e mirë. Është ende jetike që rregullat të merren seriozisht - si rregullat e brendshme ashtu edhe ligji i jashtëm i korporatave.

Në vitin 2008, kryetari i Samsung Group Lee Kun-Hee u detyrua të dorëzonte dorëheqjen e tij pasi u dënua për evazion fiskal, përveçse u hetua për shitjen e aksioneve djalit të tij me çmime të padrejta të ulëta - duke demonstruar se sa struktura dhe menaxhimi i mirë mund të bëjnë një rezultat të madh.

Nepotizmi

Disa biznese familjare mund të bien në grackën e promovimit të anëtarëve të familjes në role të larta drejtuese, edhe kur mund të jetë e qartë se individët brenda këtyre roleve nuk kanë arsimim, përvojë ose aftësi të mjaftueshme për të përqaftuar plotësisht përgjegjësitë e tyre. Në këto situata, do të ishte shumë më e arsyeshme të vendoseshin anëtarë më të kualifikuar jo të familjes në këto pozicione - por a është e mundur kjo pa shkaktuar fërkime brenda familjes?

Ndërsa mund të jetë një sfidë për të balancuar marrëdhëniet familjare dhe pritjet me gjetjen e personit të duhur për punën, mungesa e kompetencës në një nivel të lartë mund të ketë një ndikim të madh në suksesin e një kompanie, si dhe në mbajtjen e talenteve²⁵.

Planifikimi i vazhdimësisë

Hulumtimet zbulojnë se 62% e punonjësve thonë se do të ishin "dukshëm më të angazhuar" me rolin e tyre nëse do ta dinin që punëdhënësi i tyre kishte një plan të përcaktuar qartë të trashëgimisë. Megjithatë, shumë pronarë të bizneseve familjare dështojnë të krijojnë plane vazhdimësie, qoftë kjo nëse ata mendojnë se nuk është e nevojshme deri në fund, ose sepse ata refuzojnë të pranojnë se do të vijë koha kur dikush tjetër do të duhet të marrë frenat.

Realiteti është se sëmundja, vdekja apo edhe skandali mund të kërkojnë që një biznes familjar të emërojë një pasardhës në një hapësirë shumë të shkurtër kohore. Pa planet e duhura, mund të jetë shumë e vështirë për një biznes të ecë përpara në një ngjarje të tillë.

Ndërsa kompanitë në pronësi familjare kanë qartësisht shumë përparësi, vetë natyra e tyre mund ta bëjë gjithashtu një sfidë mbështetjen e tyre afatgjatë. Qëllimi për çdo pronar biznesi

²⁵ OECD (2020). *Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses*. Available online at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirusCOVID-19-sme-policy-responses-04440101>

familjar, pra, duhet të jetë i qartë se cilat mund të jenë pikat e forta dhe të dobëta të një biznesi familjar, në mënyrë që të përcaktojë se si të sigurojë suksesin e ardhshëm.²⁶

2.7. Performanca financiare - koncepti dhe karakteristikat

Ndikimi negativ i pandemisë COVID-19 është regjistruar në çdo aspekt të jetës, me implikime ekonomike, politike, sociale dhe psikologjike. Megjithatë ndikimi kryesor i kësaj pandemie është në shëndetin e njeriut dhe perceptimin e shëndetit të njeriut, Akbulaev et al. (2020)²⁷ nxjerr në pah ndikimin e shumëanshëm të krizës COVID-19. Krahës perceptimit të shëndetit të njeriut dhe shëndetit të njeriut, pandemia COVID-19 ndikon në ofertën dhe kërkesën e kompanive dhe më pas i detyron ato të operojnë në kushtet e reja. Gjatë pandemisë, disa industri kanë treguar një nivel të caktuar elasticiteti ose madje kanë gjetur një vend të ri operativ dhe shumica e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (SME) në disa sektorë e gjetën veten në mjedise operative "të reja normale". Ka ankth se si pandemia dhe përgjigja e qeverisë ndaj saj (bllokime, udhëzime për distancimin shoqëror, etj.) do të ndikojë te SME-të.

Ky ankth është i rëndësishëm pasi SME-të, dhe jo vetëm në Kosovë, përfaqësojnë mbi 90% të të gjitha firmave në mbarë botën. Kjo gjendje i bën SME-të shtylla kurrizore të ekonomisë botërore në sektorët e biznesit formal dhe informal²⁸. NVM-të përbëjnë një pjesë të rëndësishme të sektorit privat në shumicën e vendeve të zhvilluara dhe në zhvillim. Pavarësisht rolit të tyre kritik, NVM-të janë më të kërcënuarat nga kriza COVID-19, duke pasur parasysh pozicionin e tyre financiar relativisht të cënueshëm. Dobësia e tyre ka shkaktuar shumë programe qeveritare, duke përfshirë ndihmën financiare, subvencionet e pagave dhe shtyrjen e pagesave²⁹. Kryesisht, NVM-të përballen me shumë probleme në menaxhimin e biznesit, të

²⁶ Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920

²⁷ Akbulaev N., Mammadov I., Aliyev V. (2020). Economic impact of COVID-19. *SSRN Electron. J.* 164 113–126. 10.2139/ssrn.3649813

²⁸ Tannenbaum C. R., Boyle R. J., Tandon V. (2020). *Small businesses and oil market shocked by COVID-19, but don't rush reopening. Advisor Perspectives.* Available online at: <https://www.advisorperspectives.com/commentaries/2020/04/24/small-businesses-and-oil-market-shocked-by-covid-19-but-dont-rush-reopening>

²⁹ OECD (2020). *Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses.* Available online at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirusCOVID-19-sme-policy-responses-04440101>

ardhurave dhe financave të tyre. Pandemia ka prekur ndjeshëm kompanitë e vogla për shkak të burimeve të tyre të kufizuara financiare dhe shkallës së biznesit.

Duke pasur parasysh që SME-të indoneziane thithin afërsisht 97% të forcës totale të punës në sektorin ekonomik, duke kontribuar rreth 61.41% në produktin e brendshëm bruto (PBB) në 2018, është thelbësore të kuptohet ndikimi negativ i COVID-19 pandemia mbi PBB-në. Disa studiues³⁰ dhe institucione qeveritare paraqesin statistika përshkruese që shpjegojnë ndikimin e COVID-19 në SME-të indoneziane. Bazuar në 1,332 ankesa nga SME-të në 18 provinca, Ministria e Kooperativave dhe Ndërmarrjeve të Vogla dhe të Mesme Indoneziane identifikoi disa çështje me të cilat përballen SME-të gjatë pandemisë COVID-19. Këto çështje përfshijnë rënien e shitjeve, vështirësinë në marrjen e lëndëve të para, shpërndarjen e ndenjtur të shkaktuar nga bllokimi, vështirësinë në sigurimin e kapitalizimit dhe produktivitetin e ulët të shkaktuar nga kufizimet e orarit të punës. Rreth 917 NVM (69%) pësuan rënie të qarkullimit të shitjeve. Përafërsisht 119 NVM (9%) kishin vështirësi në shpërndarjen e mallrave të prodhuara, dhe rreth 179 NVM (13%) kishin vështirësi për të aksesuar kapitalin e biznesit. Për më tepër, rreth 50 NVM (4%) pësuan një reduktim drastik të prodhimit që ndaloi përkohësisht prodhimin. Megjithatë rezultati i këtij studimi nuk përfaqëson kushtet e përgjithshme të SME-ve në Indonezi, e cila përbëhet nga 59-62 milionë njësi biznesesh, rezultatet mund të tregojnë se NVM-të në Indonezi përjetuan presion të konsiderueshëm për shkak të pandemisë.

Pavarësisht përpjekjeve të disa studimeve për të shpjeguar ndikimin e pandemisë në performancën e SME-ve në Indonezi, nuk ishte e lehtë të gjejmë kërkime që studionin në mënyrë eksplicite treguesit dhe kornizën domethënëse për matjen e ndikimit të pandemisë dhe më pas grupimin e NVM-ve bazuar në nivelin e ndikimit.

2.8 Masat e ndërmarra qeveritare për rimëkëmbjen e ekonomisë së Kosovës

Më 11 mars 2020, dy ditë para verifikimit të rastit të parë me Covid-19 në Kosovë, filloi zbatimi i masave shtrënguese të cilat, mes tjerash, përfshinin edhe ndërprerjen e menjëhershme të procesit edukativo-arsimor në Kosovë dhe një seri masash tjera. Dy ditë më vonë, këto masa u

³⁰ Tairas D. R. (2020). Covid-19 pandemic and MSMEs: Impact and mitigation. *Jurnal Ekonomi Indonesia* 9 67–80. 10.52813/jei.v9i1.48

plotësuan me reduktimin dhe mbylljen e të gjitha veprimtarive me përjashtim të atyre që konsideroheshin vitale për shoqërinë. Vendimi ndalonte veprimtaritë e disa bizneseve me qëllim të shmangies së përhapjes së virusit tek qytetarët. Madje u aplikua edhe karantinimi lokal duke ndaluar qarkullimin e qytetarëve në disa komuna më të prekura nga Covid-19.

Edhe pse e vlerësuar si pako kryesisht e natyrës sociale, pakoja emergjente fiskale megjithatë ofronte mundësi të shumta për ndërmarrjet. Rreth gjysma e shumës së përgjithshme të pakos ndërlidhet me veprimtaritë afariste në Kosovë. Masa e dhjetë synon të sigurojë likuiditetin financiar për mikrondërmarrjet dhe të vetë-punësuarit. Qeveria kishte paraparë që nëpërmjet programeve të caktuara të Fondit për Garantimin Kreditor të Kosovës (FGKK) të ofroj kredi në shumën prej dhjetë mijë (10,000 €) euro për periudhën 24 muajsh. Buxheti për këtë masë kap shumën prej pesëmbëdhjetë milionë (15,000,000.00 €) euro. Kjo masë përfshinte edhe Shoqëritë Tregtare/ Kompanitë e autorizuara që ofrojnë shërbime bazike (të ngjashme me ato të ndërmarrjeve publike) me kthim deri më 31.12.2020, në kuadër të vlerës së përcaktuar te masa e katërt e kësaj pakoje.

Në rast të aprovimit të financimit, Fondi Kosovar për Garanci Kreditorë do të ofrojë garanci deri në 50% të shumës së kredituar, kurse Qeveria e Republikës së Kosovës do të mbulojë garancinë shtesë deri në 30% të shumës së kredituar mbi shumën e garantuar nga FGKK. Për këto ndërmarrje do të subvencionohen edhe normat e interesit, pra do të jenë kredi me interes zero për qind. Memorandumi midis Ministrisë së Financave dhe Fondit Kosovar për Garanci Kreditorë nuk është nënshkruar ende.

Pakoja emergjente fiskale prej 180 milion eurosh ishte emergjente dhe si e tillë ishte më shumë në shërbim të zbutjes së rënies ekonomike sesa në tendencë mirëmbajtjen apo zhvillimin e sistemit aktual të ekonomisë. Masat e marra të Qeverisë ishin korrekte dhe humane, sepse me to u përfshinë ata që kontribuojnë dhe i janë ekspozuar drejtpërdrejt rrezikut në luftën kundër pandemisë.

Është vlerësim i përgjithshëm se masat nga pakoja emergjente si subvencionimi i pagave, kompenzimi 50 për qind i qirasë për biznese, subvencionimi i pagave të sektorit privat, shtyrja e deklarimeve tatimore, ndihmesa për familjet me asnjë anëtarë të punësuar ishin mbështetje e

vogël për fazën e parë, por në fazat e ardhshme lipset një dorë më e fortë ndihmëse nga shteti. Sidomos kërkohet një energji më e madhe mes Qeverisë dhe Odave Ekonomike që t'i adresojnë në mënyrë më thelbësore nevojat e shumta të komunitetit afarist. Odat Ekonomike janë aktor i rëndësishëm në këtë mes, dhe prej tyre kërkohet një qasje më proaktive pasi që ato kanë informata të sakta dhe të detajuara mbi gjendjen dhe nevojat aktuale të bizneseve.

KAPITULLI III: ANALIZA EMPIRIKE DHE GJETJET

Në këtë kapitull trajtohet metodologjia e ndjekur e punimit i cili ka si fokus ndikimin e pandemisë në performancën financiare të bizneseve familjare në Republikën e Kosovës. Një nga metodat e këtij punimi është edhe deduksioni, i cili është një zbatim sistematik dhe i denjë i mënyrës deduktive të konkludimit, ku nga qëndrimet e përgjithshme kalohet në të veçanta (në këtë rast pandemia dhe shpërthimi i saj në impaktet e drejtpërdrejta të performanca financiare); nga konstatimet e përgjithshme arrihet deri te konkluzionet e veçanta konkrete; nga shumë verifikime përkufizohet ndonjë verifikim i ri i cili rezulton nga vërtetësitë paraprake. Në vijim të parashtrimit teorik të kapitujve të mësipërm, në këtë kapitull synohet të paraqiten elementët kryesorë që përbëjnë aspektin empirik të punimit.

Kështu, kapitulli vijon edhe me përshkrimin e literaturave të përdorura, siç edhe theksohen burimet primare dhe sekondare të punimit. Në funksion të kësaj, në këtë kapitull metodologjik, studimi vijon me prezantimin e të dhënave të përdorura për të mundësuar nivelin e prekshmërisë së të ardhurave personale dhe shpenzimeve të bizneseve nga pandemia. Kështu, nëpërmjet zhvillimit dhe trajtesës së këtyre elementëve të rëndësishëm, synojmë që të ofrojmë përfundime në lidhje me analizën metodologjike e cila, në funksion të rezultateve të përfutura nga të dhënat empirike të cilat do t'i nënshtrohet analizës dhe diskutimit të tyre, si pjesë e kapitujve në tërësi.

3.1 Metodologjia e punimit

Punimi është bazuar në mbledhjen e burimeve primare dhe sekondare. Burimet primare të punimit kanë të bëjnë me të dhënat e marra nga librat teorike dhe studimeve më të fundit rreth pandemisë dhe implikacioneve të saj në ekonomi. Për të realizuar këtë punim kam ndjekur përdorimin e metodave analitike, analizimin e të dhënave referuar botimeve të ndryshme të institucioneve ndërkombëtare. Në funksion të realizimit të objektivave të punimit kam hulumtuar raportet e BE, të OKB -së dhe OBSH, dhe kam përdorur burime të tjera informuese. etj. Gjithashtu burimet sekondare janë më të gjera duke qenë se për zhvillimin e këtij punimi janë konsideruar edhe literatura të huaja përveç atyre shqiptare, të cilat janë përthyer dhe më

pas seleksionuar dhe të dhënat të cilat janë të siguruara nga buxhetet e disa të ardhurave personale të bizneseve të vogla të paraqitura në këtë studim, në total janë siguruar të ardhurat e 100 bizneseve të vogla në Kosovë. Punimi është përshkruar, pasi përshkruan dhe analizon një tematikë shumë aktuale të viteve 2020 dhe për 2021. Punimi ka shfrytëzuar gjerësisht burime të besueshme në mënyrë që të arrihet një konkluzion rreth situatës aktuale në mënyrë sa më objektive.

3.2 Strategjia kërkimore

Gjithashtu për realizimin e këtij punimi është përdorur një qasje interpretive³¹, e cila në vetvete nënkupton se:

- Për këtë punim janë mbledhur të dhëna cilësore (pra të pasura në hollësi dhe përshkrime nga literatura të huaja dhe shqiptare dhe nga dispozitat normative ligjore).
- Të zbulosh dhe të punosh me kuptime subjektive, duke qenë se pas analizave të OBSH, OKB dhe raporte të BE-së dhe të 100 bizneseve familjare në Republikën e Kosovës, ato janë analizuar dhe komentuar në mënyrë subjektive.
- Të interpretosh kuptimin brenda një kontekst specifik.

3.3 Konteksti i kërkimit

Punimi analizon impaktin e pandemisë dhe ndikimin që ajo pati në performancën financiare të bizneseve familjare në Republikën e Kosovës, konkretisht në kontekstin e këtyre zhvillimeve përgjatë vitit 2020 dhe që vazhdoi edhe në pjesën e parë të 2021, dy elementë shndërrohen në përcaktues: pandemia nga njëra anë dhe ekonomia nga ana tjetër. Pra, ecuria e zhvillimeve si të karakterit ekonomik, ashtu edhe të karakterit pandemik, një konvergjencë të këta elementë të cilët, sidomos për vendet që i janë nënshtruar kësaj pandemie ka patur impakt të fortë të shëndetësia dhe ekonomia, dy shtyllat më të rëndësishme të një sistemi politik dhe të një qeverie. Kontributet e kërkimit shkencor të përqendruar në studimin e këtyre elementëve i

³¹Bob Mathew, Liz Ross, (2010), “Metodat e Hulumtimit”, Udhëzues praktik për shkencat sociale dhe humane, Centre for Democratic Education (CDE), Tiranë, faqe 28

shohim të dimensionuara në përpjekjet për të operacionalizuar dhe përkufizuar fenomenin e pandemisë dhe të fenomenit ekonomik. Ndaj mund të themi se punimi është i fokusuar në dy linja kryesore të kërkimit shkencor. Linja e parë është ajo e pandemisë, duke zhvilluar një introdukt të ngjarjeve që nisën në janar të 2020 dhe linja e dytë ajo e kontaktit ekonomik duke u fokusuar te ndikimi te Performanca financiare e bizneseve në Republikën e Kosovës.

3.4 Ndikimi i Covid-19 në varfërinë dhe mirëqenien e popullatës

Përpara krizës së COVID-19 në fillim të vitit 2020, shumica e vendeve të Ballkanit Perendimor kishin bërë progres të dukshëm në drejtim të uljes së varfërisë dhe rritjen e të ardhurave të familjeve. Megjithatë, në vitin 2019, rreth 19.7 përqind e popullsisë së rajonit akoma jetonte me më pak se 5,50 dollarë në ditë për person - pragu i varfërisë standarde për vendet me të ardhura të mesme - ndërsa një numër i konsiderueshëm ishte pranë kufirit të varfërisë. Studimi në fjalë³² shqyrton kanalet e transmetimit: se si COVID-19 mund të prekë të varfërit dhe grupe specifike të popullsisë në rajon, përmes një simulimi me vlerësim sasior, humbjet që mund të shkaktohen nga reduktimi i orëve të punës, të ardhurat nga punësimi dhe remitancat nga jashtë. Për shkak të shpejtësisë me të cilën po zhvillohej situata dhe pasigurisë së lartë që e shoqëron atë, simulimet mbështeten në skenarë të mundshëm të ndërtuar në bazë të informacionit asokohe aktualisht të disponueshëm. Ato demonstrojnë se në mungesë të masave të hartuara me kujdes të politikave në përgjigje ndaj krizës, COVID-19 mund të ketë pasoja të rënda negative mbi varfërinë dhe mirëqenien e familjeve në rajon. Ndonëse të gjithë janë prekur nga COVID-19, më të dëmtuar nga kjo situatë ishin grupet e varfra dhe të cënueshme pasi ata kishin më pak akses në shërbime dhe më pak kursime dhe mekanizma për të përballuar situatën.

Për më tej, kriza e shkaktuar nga COVID-19 dhe masat kufizuese pritej të përmbysin arritjet e fundit në drejtim të reduktimit të varfërisë në Kosovë. Kosova vendosi të mbyllë hotelet, teatrot dhe aktivitetet e tregtimit të artikujve jo-jetik si dhe kufizoi lëvizjen e njerëzve si brenda ashtu dhe jashtë vendit. Shumë sektorë të industrisë, përfshirë tekstilet, minierat, qendrat telefonike

³² Tairas D. R. (2020). Covid-19 pandemic and MSMEs: Impact and mitigation. *Jurnal Ekonomi Indonesia* 9 67–80. 10.52813/jei.v9i1.48

dhe ndërtimi, u detyruan të zvogëlojnë veprimtarinë për shkak të zbatimit të masave për distancim social por edhe për shkak të rënies së kërkesës si rezultat i kolapsit të porositë për eksport. Emigrantët u preken gjithashtu nga kjo krizë globale, e cila çoi në reduktim të të ardhurave e për rrjedhojë edhe të remitancave. Sipas simulimeve të kryera u vlerësua se shkalla e varfërisë në Kosovë mund pritej të rritej me 4 deri në 8 pp, duke shkuar në rreth 40 për qind në skenarin e parë dhe 44 për qind në skenarin e dytë. Kështu pra, sipas skenarit më optimist, varfëria do të arrinte në nivelin e vitit 2012 dhe, sipas skenarit më pesimist, ajo do të ishte e barabartë me nivelin e vitit 2005. Meqenëse shumica e njerëzve që punojnë në bujqësi janë tashmë të varfër, dhe simulimi nuk supozon ulje të të ardhurave në bujqësi, rritja e varfërisë do të vijë kryesisht si rezultat i njerëzve në qytete të cilët punojnë në sektorin e shërbimeve dhe pritet të humbasin një pjesë të konsiderueshme të të ardhurave të tyre.

Referuar institucioneve ndërkombëtare, rënia ekonomike gjatë vitit 2020 pritej të variojë midis -7.5% dhe -9%, por ajo që shqetësoi më shumë ekspertët ishte pamundësia për të parashikuar fundin e pandemisë dhe si rrjedhim përfundimin dhe thellësinë e efekteve negative në ambjentin ekonomik. Duke iu referuar të dhënave të Llogarive Kombëtare, efekti i dy goditjeve të njëpasnjëshme tregoi se ishim duke hyrë në recesionin më të thellë që prej vitit 1997. Për nëntëmujorin 2020, prodhimi i brendshëm bruto (PBB) ishte tkurrur me -5.52%, me bazë vjetore. Për të njëjtën periudhë, konsumi final i popullatës ra me - 3.8%. Përkeqësim të dukshëm pësoi dhe kërkesa e jashtme me një tkurrje në vlerën -6.63%, si rezultat i rënies së eksporteve të mallrave dhe shërbimeve me -29.63% dhe importeve të mallrave dhe shërbimeve me -23.14%.

Reduktimin më të lartë e ka pësuar formimi bruto i kapitalit fiks, me -7.46% ndërsa konsumi i administratës publike u tkurr vetëm me -0.31% duke reflektuar masat e ndërmarra me paketat anti-Covid. Nga pikëpamja sektoriale, për periudhën e nëntëmujorit 2020, sektorët me rritje figuruan sektori i “Bujqësisë”, me + 1.80% dhe sektori i “Aktiviteteve të Pasurive të Paluajtshme” me + 5.94%. Ndërkohë, rënien më të lartë e ka shënuar Sektori i “Tregtisë me Shumicë dhe Pakicë dhe aktivitetet e akomodimit dhe shërbimit ushqimor”, me tkurrje prej - 15.00%. Sipas Anketës Tremujore të Forcave të Punës (INSTAT 2020), deri në tremujorin e tretë

2020, vihet re një rikuperim i punësimit me 34,224 të punësuar, krahasuar me tremujorin e dytë, por ende -15,811 të punësuar krahasuar me tremujorin e katërt 2019. Ky pozicion i tregut të punës reflekton mbështetjen buxhetore me paketën anti-covid, por në kushtet e një pandemie që po acarohet me shpejtësi, shumë vende pune janë të kërcënuara³³.

Efekt tjetër negativ paraqeste edhe rritja e nivelit të varfërisë dhe shtimi i polarizimit në të ardhura i shoqërisë. Banka Botërore në raportin e Rishikimit Ekonomik të Vjeshtës për Europën dhe Azinë Qendrore (2020) parashikoi se pjesa e popullsisë që jeton me më pak se 5,5 dollarë për frymë në ditë, do të rritej me rreth 5 pikë përqindje, duke arritur në 43%. Publiku perceptoi pasiguri të lartë për të ardhmen pasi kursimet e individëve u rritën ndjeshëm edhe në mungesë të rritjes së të ardhurave. Të dhënat e Bankës Botërore treguan se totali i depozitave në fund të 11-mujorit 2020 arriti një nivel prej 1.084 Trilionë Lekë (8.7 Mld. Euro ne Shqiperi, uke u rritur me 42.4 miliardë Lekë (340 Mln Euro) krahasuar me periudhën para se të fillonte pandemia. Ndërkohë, shtesa e kursimeve në 2019 ishte afër katër herë më e ulët. Tendencë përkeqësuese shënuan edhe treguesit fiskalë. Sipas Ministrisë së Financave dhe Ekonomisë, të ardhurat tatimore u reduktuan me -9.7% për 11 mujorin 2020 dhe deri në fund të vitit fiskal pritej që situata të rëndohet më tej. Ndërkohë, deficitit buxhetor kaloi kufirin e 72.8 Ml.Euro, gati 10 herë më i lartë se viti 2019 dhe borxhi publik i kontabilizuar arriti në rreth 85% të PBB, duke treguar se pas mbarimit të krizës pandemike një tjetër krizë mund të cenojë stabilitetin makrofiskal. Në fund të 9 mujorit 2020, borxhi i përgjithshëm publik arriti në 79.9% të PBB-së, duke u rritur me 13.6 pikë përqindje në krahasim me dhjetorin 2019, sipas të dhënave nga Ministria e Financave dhe Ekonomisë dhe Komisioni European.

Devijancat në parashikim sjellin efekte pasuese në menaxhimin e financave publike duke rritur risqet fiskale dhe në kohë krize amplituda e tyre zgjerohet progresivisht në Kosovë. Bazuar në projeksionet e projektbuxhetit 2021 dhe në rezultatet faktike të 11 mujorit, të ardhurat u parashikuan të të rriten me gati 15%, me bazë vjetore, praktikisht e perealizueshme edhe në vite normale. Për vitin 2021, pritshmëritë e institucioneve ndërkombëtare dhe qeverisë për

³³ Tannenbaum C. R., Boyle R. J., Tandon V. (2020). *Small businesses and oil market shocked by COVID-19, but don't rush reopening. Advisor Perspectives*. Available online at: <https://www.advisorperspectives.com/commentaries/2020/04/24/small-businesses-and-oil-market-shocked-by-covid-19-but-dont-rush-reopening>

rritjen ekonomike të vendit luhaten deri në 5.5%, nivele të pamjaftueshme për të arritur një rikthim në nivelet e parakrizës këtë vit, por vetëm në vitin 2022. Për shkak të pasigurive të vazhdueshme të lidhura me pandeminë, rreziqet mbeten në kahun e poshtëm. Pozicioni i pashmangshëm i qeverisë në mbështetje të shtresave në nevojë dhe ekonomisë në tërësi në kohë krize mbetet prioritar, por edhe qëndrueshmëria dhe objektiviteti i shënjestrimit të treguesve makroekonomikë dhe fiskalë mbetet një sfidë e hapur në shumë dimensione. Në këtë kuptim, sfidat konkurruese të momentit duhen parë dhe gjykuar në këndvështrimin afatshkurtër dhe afatgjatë, duke adresuar zgjidhje efektive pa anashkaluar problematikat themelore të vazhdueshme në kohë të ekonomisë.

KAPITULLI IV: REZULTATET E KËRKIMIT

4.1 Përshkrimi i performancës financiare të bizneseve familjare dhe masat emergjente të ndërmarra për të tejkaluar pandeminë

Analiza jonë e shpenzimeve dhe kontrollimi i gjendjeve të llogarive bazohet në të dhënat e marra nga 50 biznese duke plotësuar pyetësin i cili gjendet te pjesa e shtojcave. Plotësimi i pyetësit është zhvilluar duke ruajtur principin e anonimatit dhe nuk ka cënuar në asnjë moment çështjet etike të të anketuarve. Ky punim është bazuar në mbledhjen e të dhënave dhe analizave të tyre, duke u bazuar te të ardhurat dhe shpenzimet që bizneset familjare kanë patur gjatë periudhës së pandemisë, e si ndikoi kjo gjë te performanca e tyre financiare, kartat e debitit dhe kartat e kreditit të tyre janë rishikuar nga vetë të anketuarit deri më 20 maj 2022.

Për rrjedhojë, dy rastet e para të konfirmuara me COVID-19 në Kosovë u raportuan më 13 Mars, 2020. Me njëtrend të rritur ndjeshëm gjatë muajve në vijim të atij viti, numri i përgjithshëm i rasteve të konfirmuara arriti në 15,814 raste të identifikuar, nga të cilat 13,856 u shënuan si të shëruara dhe 630 të vdekur. Trajektorja e rasteve të infektuara me COVID-19 në Kosovë përfshiu tri faza të zhvillimit. Faza fillestare e trajektores filloi kur u regjistruan rastet e para me virusin COVID-19, dhe si rrjedhojë Qeveria e Republikës së Kosovës vendosi të mbyllë hyrjet dhe daljet në komuna të cilat konfirmuan numër të lartë të rasteve të infektuara. Faza e dytë e trajektores dhe ndryshimi i masave institucionale filloi pasi rastet e qytetarëve të infektuar u bënë të dukshme në shumicën e komunave. Kur rastet e reja u shfaqën, shumica e komunave ishin në karantinë dhe Qeveria miratoi masa parandaluese dhe kufizuese. Pas këtyre zhvillimeve, trajektorja e dytë përfshiu kufizime të reja dhe më të rrepta të lëvizjes, masa të distancës sociale, mbylljen e të gjitha bizneseve jothelbësore, pezullim të procesit arsimor, dhe kufizime të lëvizjes dhe udhëtimit. Gradualisht, me zvogëlimin e numrit të njerëzve të infektuar, Qeveria e Republikës së Kosovës filloi zbatojë fazën e tretë të trajektores, e cila vlerësonte masa të reja që përbënin masa më të lehta në drejtim të kufizimeve të lëvizjes, operatorëve të bizneseve, rihapjes së shkollave dhe kështu me radhë.

Për rrjedhojë, qeveria e Kosovës prezantoi 15 masat të paketës fiskale. Qëllimi i paketës ishte me 3 efekte. E para t'i ofrohej ndihmë për shtresat më të varfra dhe familjeve në nevojë, të ndihmoj bizneset me shpenzimet operative për punëtorët e prekur nga COVID-19 dhe t'u sigurohej atyre një pagë minimale dhe së treti të sigurohej që bizneset të vijonin veprimtarinë e tyre pas kësaj situatë emergjente të shkaktuar në 2020. Kjo nuk përbënte një nga politikat afatgjata, por pas pandemisë do të bëhej një analizë dhe do të përgatitej një paketë e dyte finance për të mbështetur sektorin privat³⁴.

Në masat e para qeveria pagoi pagë të dyfishtë të gjithë skemës sociale për 3 muaj.

- 1) Pagesë shtesë për përfituesit e skemave sociale dhe pensionet që merrnin një pagë nën 100 euro për 3 muajt e ardhshëm.
- 2) Mbështetje financiare për bizneset që kishin vështirësi financiare për shkak të COVID-19 me mbulimin e pagave të punonjësve me pagë 170 euro për 2 muaj.
- 3) Subvencionim të qirasë së bizneseve të vogla dhe të mesme me 50 % të vlerës
- 4) Mbulimi i vlerës së kontributeve pensionale në lidhje me pagat e punonjësve të vendimit nga qeveria.
- 5) Sigurimi i huadhënies pa interes për ndërmarrjet publike deri në fund të prillit 2020.
- 6) Sigurimi i mbështetjes financiare për mbulimin e pagave të punonjësve që kanë humbur punë është 10 milionë euro.
- 7) Sigurimi shtesë mbi pagën me vlerë 300 euro për të gjithë punonjësit e sektorëve esencialë që janë të ekspozuar drejtpërdrejtë rrezikut nga infektimi gjatë punës së tyre në parandalimin dhe menaxhimin e situatës COVID-19 për dy muaj.
- 8) Buxheti për të gjithë këtë paketë financiare ishte 170 milionë euro.
- 9) Qeveria ka investoi 10 milionë euro si subvencion apo si kredi për bizneset e mëdha që u preken nga kjo situatë.

Për më tepër, lista e masave kryesore të politikës monetare përfshiu veprimet e mëposhtme³⁵: Pagesë të huave për individë dhe biznese u pezulluan nga Banka Qendrore e Kosovës deri në 30 Prill 2020. Për më tepër, Banka Qendrore e Kosovës i pati nën shqyrtim kërkesat për pezullimin e vlerësimeve të kredive individuale të ngrira dhe

³⁴ OECD (2020). *Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses*. Available online

at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirusCOVID-19-sme-policy-responses-04440101>

³⁵ Banka Qendrore e Kosovës: <https://bqk-kos.org/>

ripagimet e kredive përtë mbështetur huamarrësit gjatë krizës pandemike³⁶;

- Pesëdhjetë përqind (50%) ulje e normës së interesit për hua për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme (NVM) që operojnë në sektorin e turizmit.
- Pesëmbëdhjetë përqind (15%) ulje e normës së interesit për hua për ndërmarrjet e mëdha; dhe,
- Kapitali rezervë i Institucionit të Zhvillimit të Financave ALTUM u rrit për të mbështetur dhe për të dhënë kyçe në instrumente të tilla situata dhe garancitë e kreditit për firmat e prekura nga kriza.

Ndërsa, lista e masave kryesore të politikës fiskale përfshiu veprimet e mëposhtme: Më 11 mars, u bë përforsimi i sistemit të kujdesit shëndetësor duke shpërndarë dhjetë (10) milionë EUR për të mos lejuar shpërthimin e virusit COVID-19;

- Më 30 mars, paketa kryesore e ndihmës emergjente me një shumë prej rreth 170.6 milionë EUR (3% e PBB-së) u miratua nga Qeveria e RKS për të ndihmuar individë, firma dhe komuna të prekura nga pandemia COVID-19;
- Më 18 maj, Qeveria e RKS ndau një shtesë prej 10.9 milionë EUR për të mundësuar zbatimin e paketës së ndihmës emergjente; dhe,
- Më 19 qershor, Qeveria e RKS filloi një program të ri për mbështetjen bujqësore me pagesa direkte për fermerët.
- Të mbështesë financiarisht taksapaguesit, punonjësit dhe bizneset për të përballuar pandeminë COVID-19 dhe pasojat e saj themelore.
- Pas rënies së ekonomisë si rezultat i pandemisë dhe masave të ndërmarra institucionale, më 30 Mars 2020, Qeveria e Republikës së Kosovës miratoi Paketën Fiskale të Emergjencës.

Për rrjedhojë, qëllimi i Pakos Emergjente Fiskale ishte të mbështesë financiarisht taksapaguesit, punonjësit dhe bizneset për të përballuar pandeminë COVID-19 dhe pasojat e saj themelore. Masat kryesore në këtë pako ishin³⁷:

³⁶ Ministria e Financave e Kosoves: <https://mf.rks-gov.net/>

³⁷ Ministria e Financave e Kosoves: <https://mf.rks-gov.net/>

Mbështetje financiare për organizatat e biznesit që janë përballur me vështirësi financiare që vinin nga kufizimet dhe situata emergjente e shëndetit publik që kishin ulje të aktivitetit të tyre, pra, mbulimi i 170 € (njëqind e shtatëdhjetë euro) si shpenzime mujore për pagën e punonjësve për dy muaj, prill dhe maj;

- 1) Deri në 50% (pesëdhjetë përqind) e vlerës së qirasë për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme (NVM), si pagesë e subvencionit të qirasë, për dy muaj, prill dhe maj. Shuma totale e ofruar me anë të kësaj mase financiare u vlerësua deri në 12, 000,000. 00 € (dymbëdhjetë milionë euro);
- 2) 130 € (njëqind e tridhjetë euro), si pagesë e ndihmës mujore për prill, maj dhe qershor, për qytetarët që kishin humbur vendet e tyre të punës për shkak të pandemisë COVID-19. Kjo masë financiare arriti një vlerësim deri në 4,000,000.00 € (katër milionë euro); dhe,
- 3) Sigurimi i likuiditetit financiar.

Brenda Paketës së Masave Fiskale Emergjente të ndërmarra nga Qeveria e Republikës së Kosovës, masat stimuluese ekonomike përfshinin shtatë ndërhyrje kryesore:

- 1) Ndërmarrjeve shtetërore të cilat u përballën me vështirësi financiare dhe personave juridikë / kompanive të autorizuara për të ofruar shërbime thelbësore, u ofrua hua pa interes të ripagueshëm deri më 31 dhjetor 2020. Kjo masë arriti në një total prej 20 milionë EUR.
- 2) Mbështetje financiare e likuiditetit e zgjeruar përmes programeve të Fondit të Kosovës për Garancitë e Huasë si një mjet për të ndihmuar mikro-ndërmarrjet dhe të vetë-punësuarit. Kjo përfshiu një shumë deri në 10,000 EUR për periudhën 24 muaj. Kjo masë financiare arriti një vlerësim të përgjithshëm deri në 15 milionë Euro.
- 3) Mbulimi i pagave mujore prej 130 EUR për dy muaj rresht si masë e mbështetjes financiare për organizatën e biznesit që regjistruan punonjësit me kontratë të paktën me kohëzgjatje prej një (1) viti gjatë urgjencës shëndetësore publike. Vlefshmëria e masës ishte pas regjistrimit të punonjësve. Kjo masë financiare arriti një vlerësim total deri në gjashtë (6) milionë euro.

- 4) Mbështetje financiare për eksportuesit pas përfundimit të situatës me COVID-19 arriti në shumën totale prej 10 milionë EUR.
- 5) Mbështetja për iniciativat dhe projektet që synuan përmirësimin e jetës së pakicave etnike në Republikën e Kosovës, duke u prekur nga situata emergjente e shëndetit publik, arriti në një total prej 2 milionë EUR.
- 6) Një shtesë për pagën mujore, në shumën prej 300 EUR, iu pagua punëtorëve në vend dhe atyre të ekspozuar direkt ndaj rrezikut të infektimit për periudhën Prill-Maj 2020. Mbulimi i përgjithshëm arrin në 15 milionë EUR.
- 7) 100 € (njëqind euro) si pagesë shtesë për punonjësit e dyqaneve ushqimore, furrave dhe barnatoreve për Prill dhe Maj. Kjo masë financiare arriti një vlerësim deri në 3,000,000.00 € (tre milionë euro).
- 8) Rritja e buxhetit për grante dhe subvencione për Ministrinë e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve në mënyrë që të shmangej situata e krijuar nga urgjenca e shëndetit publik në

Tabela 2. PPB ne Kosove

	EUR millions	Ndarja, %
Shuma Totale e Stimulit	180	100.0
Economic Stimulus Measures	71	39.4
Kredi pa interes	20	11.1
Mbështetja e likuiditetit financiar	15	8.3
Mbështetje e re për punësimin	6	3.3
Mbështetje për eksportuesit	10	5.6
Mbështetje për Minoritetet	2	1.1
Mbështetje për Grupet e Rrezikut të Infektimit me COVID-19	15	8.3
Mbështetje për Ushqimore, Furra Buke dhe Farmacitë	3	1.7
Mbështetja Financiare për Sektorin Privat	61	33.9
Mbështetje për paga dhe mëditje	41	22.8
Kontributet e Sigurimeve Shoqërore	8	4.4
Mbështetje në qira për NVM-të	12	6.7
Siguria Sociale e Zgjeruar	28	15.4
Ndihma shtesë të ndihmës sociale	8	4.3
Rritja e pensioneve	13	7.2
Mbështetja e punës e papunë (në gjendje shëndetësore)	4	2.2
Ndihma e rritur mujore nën pragun e varfërisë	3	1.7
Alokimet e rritura të buxhetit	20	11.1
Administratat Komunale	20	11.1

aktivitete sportive dhe kulturore, në shumën prej pesë milionë (5,000,000,00 €) Euro.

Tabela 3. PPB ne Kosove, burimi: <https://mf.rks-gov.net/>

KOSOVA	2014	2015	2016	2017	2018	2019^e	2020^f	2021^f
Rritja e PBB-së reale (në përqindje)	1.2	4.1	4.1	4.2	3.8	4.2	-4.5	5.2
<i>Kontributi (pikë përqindjeje):</i>								
Konsumi	3.8	2.5	4.7	1.5	5.4	2.3	1.2	3.0
Investimet	-1.4	2.9	2.1	1.5	2.1	1.7	-6.1	3.1
Eksportet neto	-1.2	-1.3	-2.7	1.2	-3.8	0.2	0.4	-0.8
Eksportet	2.9	0.5	0.5	4.0	1.0	2.8	-3.4	1.8
Importet (-)	4.1	1.8	3.2	2.8	4.8	2.5	-3.8	2.6
Inflacioni i çmimeve të konsumit (në përqindje, mesatarja e periudhës)	0.4	-0.5	0.3	1.5	1.1	2.7	1.6	1.8
Të hyrat publike (në përqindje të PBB-së)	24.0	25.1	26.3	26.4	26.1	26.7	24.4	26.1
Shpenzimet publike (në përqindje të PBB-së)	26.6	27.1	27.7	27.6	29.0	29.5	30.7	30.5
<i>Prej të cilave:</i>								
Shpenzime për paga	8.7	9.0	9.0	8.6	8.8	8.7	9.4	8.9
Përfitime sociale	5.0	5.4	6.1	6.1	6.1	6.3	7.1	6.3
Shpenzime kapitale	7.4	7.0	7.2	7.3	7.9	7.5	4.4	7.8
Bilanci fiskal (në përqindje të PBB-së)	-2.6	-2.0	-1.4	-1.2	-3.0	-2.9	-6.3	-4.4
Bilanci primar fiskal (në përqindje të PBB-së)	-2.4	-1.7	-1.1	-0.9	-2.7	-2.5	-5.8	-3.9
Borxhi publik (në përqindje të PBB-së)	10.4	12.7	14.1	15.6	16.3	17.0	22.5	23.3
Borxhi publik dhe i garantuar publik (në përqindje të PBB-së)	10.6	12.8	14.4	16.3	16.9	17.6	23.1	23.9
<i>Prej të cilit: I jashtëm</i>	5.8	6.2	6.2	6.6	6.2	5.8	8.7	8.2
Eksportet e mallrave (në përqindje të PBB-së)	5.8	5.5	5.1	5.9	5.6	5.6	5.0	5.0
Importet e mallrave (në përqindje të PBB-së)	42.7	41.9	42.8	44.3	46.3	45.7	45.8	43.5
Eksportet neto të shërbimeve (në përqindje të PBB-së)	8.3	7.9	10.5	12.9	12.7	13.2	13.3	11.5
Bilanci tregtar (në përqindje të PBB-së)	-28.7	-28.4	-27.2	-25.5	-28.0	-26.9	-27.5	-27.0
Fluksi hyrës i remitancave (në përqindje të PBB-së)	9.9	10.5	10.5	11.1	11.3	12.0	11.6	12.3
Bilanci i llogarisë rrjedhëse (në përqindje të PBB-së)	-6.9	-8.6	-7.9	-5.4	-7.6	-5.5	-7.2	-6.7
Flukset hyrëse neto të investimeve të huaja direkte (në përqindje të PBB-së)	2.2	4.7	2.9	3.3	3.4	2.8	2.9	3.4
Borxhi i jashtëm (në përqindje të PBB-së)	31.2	33.3	33.2	32.6	30.3	30.4	34.0	32.8
Rritja reale e kreditimit privat (në përqindje, mesatarja e periudhës)	3.3	7.8	8.7	8.8	10.1	7.8	n.a.	n.a.
Kreditë jo-performuese (në përqindje të totalit të kredive, fundi i periudhës)	8.3	6.2	4.9	3.1	2.5	2.0	n.a.	n.a.

Norma e papunësisë (në përqindje, mesatarja e periudhës)	35.3	32.9	27.5	30.5	29.5	25.7	n.a.	n.a.
Norma e papunësisë së të rinjve (në përqindje, mesatarja e periudhës)	61.0	57.7	52.4	52.7	55.4	49.4	n.a.	n.a.
Norma e pjesëmarrjes në forcën e punës (në përqindje, mesatarja e periudhës)	41.6	37.6	38.7	42.8	40.9	40.5	n.a.	n.a.
PBB për frymë (US\$)	4,061	3,577	3,698	3,956	4,423	4,409	4,318	4,615
Norma e varfërisë në kufirin US\$5/ditë, PPP (në përqindje të popullsisë)	25.3	21.4	20.7	21.6	19.8	17.9	18.7	16.9

4.3 Rezultatet nga të anketuarit (bizneset familjare)

Se si ndikoi Covid - 19, në performancën financiare në bizneset e anketuara shërbehuni me të dhënat vijuese (grafikonet). Në këtë punim analizohen se si ka qenë performanca financiare , dhe kemi theksuar gjatë punimit se janë zgjedhur individë me të ardhura nga bizneset të cilët u prekën në mënyrë të drejtpërdrejtë nga pandemia. Paketat financiare të dhëna nga qeveria gjatë periudhës së mbylljes së ekonomisë nga pandemia e Covid -19, ndihmuan biznesin dhe qytetarët për të përballuar efektet negative.

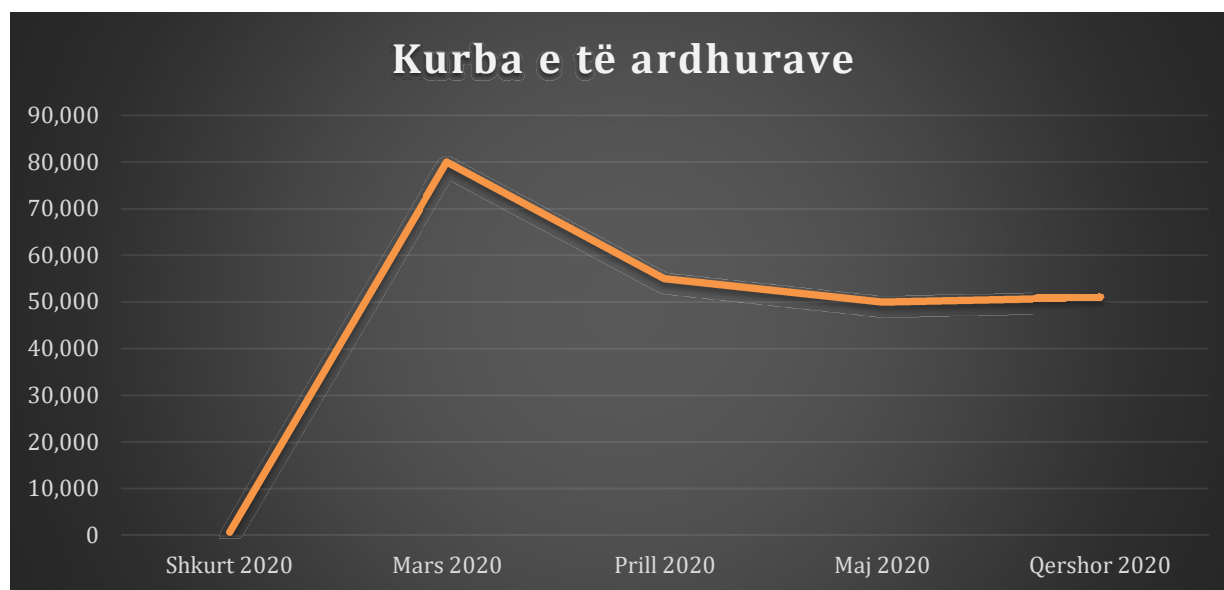
Pyetja e 1: A u prek biznesi juaj nga pandemia?

Grafiku1: Rezultat nga pyetja se si ndikoi pandemia në bizneset e tyre

Në pyetësor individët u pyetën nëse biznesi i tyre u prek nga pandemia, ku me ç'rast 90% e tyre pohojnë se biznesi i tyre pati një goditje nga pandemia dhe 10% për jo, në fakt bëhet fjalë për një biznes i cili është farmaci, të cilat patën një boom ekonomik gjatë periudhës së pandemisë. Pra nga 100 biznese 10% e tyre ishin biznese familjare farmaceutike.

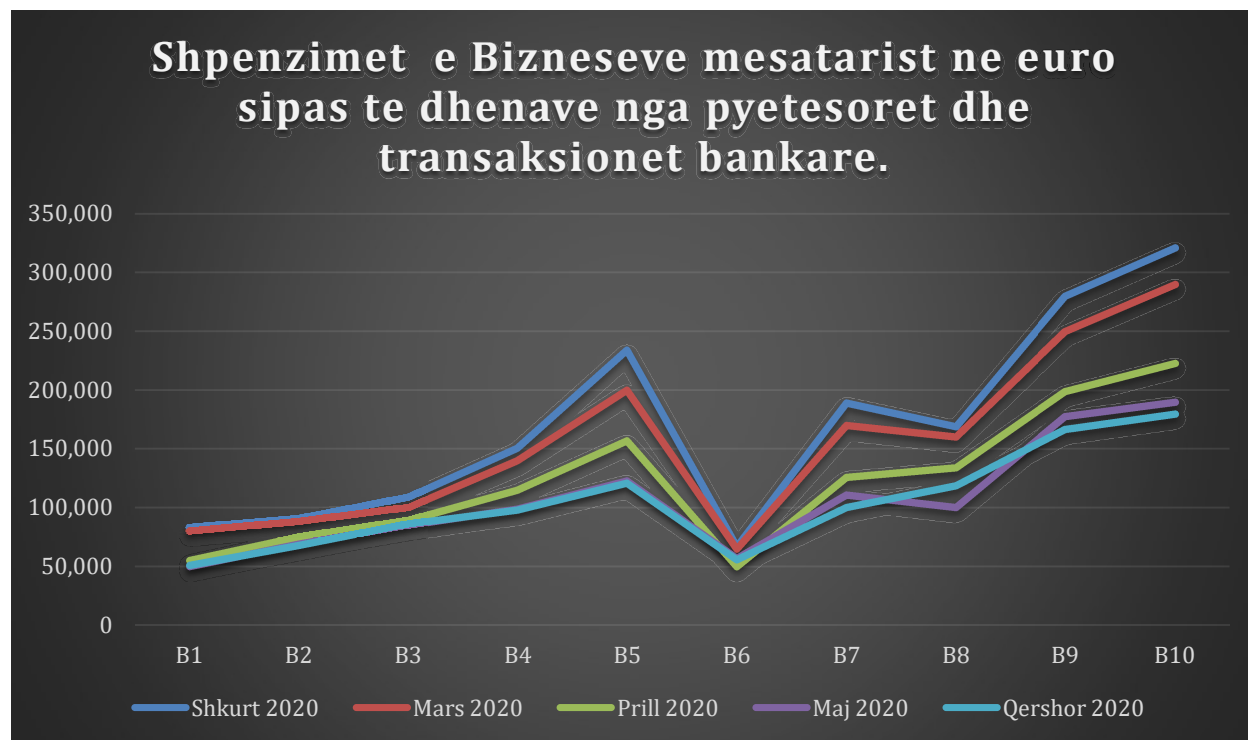
Në këtë nënçështje do të paraqiten grafikët të cilat analizojnë performancën financiare të 100 familjeve të cilat kanë të ardhura nga bizneset, gjatë periudhës shkurt 2020 deri në qershor 2020.

Grafiku 2. Shpenzimet e bizneseve në Euro.

Arsyeja e zgjedhjes së këtyre muajve është për faktin se muaji shkurt paraqet një ritëm normal të punës dhe shpenzimeve, e pa prekur nga kriza e pandemisë. Me datën 14 Mars 2020, ishte rasti i parë zero i personit të infektuar me Covid-19 dhe qeveria doli me një deklaratë ku shpalli mbylljen e shkollave dhe institucioneve me shumë persona, me datën 10 mars filloi përshkallëzimi i mbylljes dhe i bizneseve. Punonjësit e administratës shtetërore e zhvilluan punën e tyre online, duke mos patur asnjë ndikim të të ardhurat e tyre, bizneset u mbyllën dhe qeveria doli në një deklaratë për ndihmën e Paketës Ekonomike me vlerë 300 Euro për secilin muaj mars-prill-maj 2020. Nga kjo pagesë, taksat nuk u falën, por duhet të pagueshin në kohë, deri me datën 20 prill, duke kaluar në gjyba për bizneset të cilat nuk i paguanin në kohë

detyrimet e tyre. Po a mjaftonte kjo pagë lufte për të mbyllur detyrimet e bizneseve të vogla.

Grafiku 3. Shpenzimet sipas bizneseve 1-10.

Normalisht që jo. Të frikësuar nga kriza ekonomike, individët detyruan të ndërhyjnë te shpenzimet e tyre, duke patur shpenzime tërhequra, siç shihet te grafiku 2, të dhënat e marra nga B1 nga muaji shkurt 2020 deri në muajin patë një ulje me 38,50%, krahasuar me muajin shkurt. Po kështu të dhënat e siguruar nga Biznesi 2 (B2), paraqiten te grafiku 3, nga të dhënat e siguruar B2 hyn te grupi i bizneseve me të ardhura 12000 – 24000 Euro sërisht shikohen ulje nga konsumim rreth 900 Euro ne 680 Euro, duke shënuar kështu një uljeme -24,83% të shpenzimeve nga familja.

Grafiku 3 paraqet kurbën e shpenzimeve të bizneseve sipas muajve shkurt 2020 deri në qershor 2020, ajo që vihet re është fakti se muaji prill maj kanë lakoren më të ulët dhe muaji shkurt ka lakoren më të lartë, duke pozicionuar kështu rënien në përqindje sipas tabelës së mëposhtme:

Rënia në %

B1 -38.50%
B2 -24.83%
B3 -20.87%
B4 -34.92%
B5 -48.03%
B6 -16.42%
B7 -46.92%
B8 -39.34%
B9 -40.36%
B10 -43.93%

Gjithashtu të anketuarit u pyetën edhe për mënyrën se si ato i kanë shpenzuar të ardhurat e tyre, të paraqitura sipas tabelës së mësipërme.

Grafiku 4. Mënyra e shpenzimeve.

Perspektivat afatshkurtra nga pandemia patën një ndikim të drejtpërdrejtë dhe normalisht rënia e të ardhurave personale, frika se si do vijonte situata, pati një ndikim të drejtpërdrejtë me shpenzimet dhe mënyrën e shpenzimeve, jo vetëm në vendin tonë por në arenën ndërkombëtare.

KAPITULLI V: KONKLUZIONE DHE REKOMANDIME

5.1 Konkluzionet që dalin nga ky studim janë sikurse:

Ekonomia Kosovare përjetoi një goditje të forte brenda një harku kohor të shkurtër që përfshiu tremujorin e katërt të vitit 2019 dhe gjashtëmujorin e parë të vitit 2020. Viti 2019 shënoi rritje ekonomike prej 2.2 përqind, krahasuar me rritjen prej 4.1 përqind të një viti më parë, si pasojë e faktorëve të paqëndrueshëm apo të përkohshëm përgjatë vitit, por edhe si pasojë e goditjes nga tërmeti, ku PBB reale u tkurr me 0.1 përqind në terma vjetorë në tremujorin e katërt, pas një rritje prej 4.2 përqind në tremujorin e tretë.

Ekonomia, për tremujorin e dytë të vitit 2020, pësoi rrënie me 10.23 përqind krahasuar me tremujorin e dytë të vitit 2019 sipas vlerësimit më të fundit të disponueshëm nga INSTAT, e ndjekur nga rënia prej 2.27 përqind në tremujorin e parë.

Pasojat e masave shtrënguese për frenimin e përhapjes së pandemisë, sollën ngadalësim të eksporteve të mallrave dhe shërbimeve, konsumit familjar dhe investimeve në ekonomi, kryesisht atyre private. Tek kjo e fundit, një kontribut të konsiderueshëm negativ krahasuar me të njëjtën periudhë të një viti më parë vjen edhe prej shuarjes së kontributit pozitiv të ardhur nga faza ndërtuese e projektit TAP që tashmë është pothuajse i përfunduar. Gjithsesi së shpejti ky projekt do të jetë operativ dhe pritet që patjetër të japë një efekt të konsiderueshëm pozitiv në vijimësi për ekonominë tonë, kryesisht nëpërmjet mundësimit të një burimi alternativ dhe të lirë energjie.

Vetëm gjatë tremujorit të dytë të vitit 2020, konsumi final shënoi një rënie prej 6.9 përqind, ndërsa investimet totale kanë pësuar një kontraktim të fortë prej rreth 13.16 përqind dhe për rrjedhojë kërkesa e brendshme agregate u tkurr me rreth 7.68 përqind. Duke marrë në konsideratë performancën e vitit 2019 dhe pritshmëritë për vitin 2020, rritja ekonomike për të gjithë vitin 2020 rishikohet në rënie nga parashikimet e mëparshme, në vlerën prej -6.1 përqind.

Konsumi final total, i cili përbën peshën më të madhe në ekonomi, u rrit me rreth 3.3 përqind në terma real vjetorë përgjatë vitit 2019, gjithashtu dhe konsumi final i popullatës u rrit me të njëjtën vlerë. Ndërkohë për gjysmën e parë të vitit 2020, konsumi final total dhe ai i popullatës shënuan rënie të ritmit krahasuar të njëjtën periudhë të një viti më parë, duke shënuar respektivisht rënie prej -3.07 dhe -3.45 përqind.

Stabiliteti financiar dhe përshpejtimi i kreditimit të ekonomisë. Qëndrueshmëria e sektorit financiar, në terma të kapitalizimit, likuiditetit dhe përfitueshmërisë, vazhdon të mbetet një fundament mjaft stabël dhe vijueshmërisht i përmirësuar i ekonomisë. Kreditë me probleme (NPL) kanë vijuar të ulen duke shënuar në fund të gjashtëmujorit të parë nivelin prej rreth 8.1% nga 24% që kulmuan rreth dy vite më parë. Gjithashtu, kreditimi i sektorit privat të ekonomisë, ka njohur tashmë për tre tremujorë rresht një zgjerim të qenësishëm, duke regjistruar një rritje prej mbi 7% kundrejt një viti më parë për kreditë ndaj bizneseve dhe mbi 5% për kreditë drejt konsumatorëve.

Pozicioni i jashtëm i ekonomisë dhe bilanci i pagesave mbetet i qëndrueshëm. Ka pasur një zgjerim të defiçitit të llogarisë korente për gjysmën e parë të këtij viti, duke reflektuar së bashku ngushtimin e suficitit tregtar në shërbime dhe balancës pozitive të të ardhurave dytësore, si dhe njëkohësisht zgjerimin e balances negative të të ardhurave parësore. Këta faktorë janë kompensuar pjesërisht nga rënia e deficitit tregtar në mallra, në reflektim të dobësimit të kërkesës së brendshme dhe bilancit të favorshëm të energjisë. Në të njëjtën kohë, flukset neto pozitive në llogarinë kapitale shënuan 23 milionë euro. Referuar vitit të kaluar, ky nivel vlerësohet rreth 2 herë më i lartë, dhe është ndikuar kryesisht nga zgjerimi i transfertave kapitale drejt sektorit privat. Fluksi i investimeve të huaja direkte në formën e zgjerimit të kapitalit, vijon i përqendruar në sektorin e energjitikës (në masën 38%), të ndërmjetësimit financiar (në masën 21%) dhe telekomunikacionit (në masën 11%). Rënia vërehet e përqendruar në ecurinë e sektorit të hidrokarbureve. Për rrjedhojë, bilanci i përgjithshëm i pagesave dhe pozicioni i jashtëm i ekonomisë mbetet i qëndrueshëm, ku stoku i rezervës valutore në fund të periudhës vlerësohet i mjaftueshëm për mbulimin e 9 muaj importe në mallra dhe shërbime.

Qëndrueshmëria e financave publike dhe vijimi i konsolidimit fiskal. Qëndrueshmëria e financave publike përbën një tjetër fundament tejet të rëndësishëm për perspektivën e ekonomisë, ndoshta më të rëndësishmin për tipologjinë e ekonomisë kosoare, si dhe në kontekstin e një sensitiviteti të lartë lidhur me këtë fundament, sidomos që prej krizës së fundit financiare globale.

Në vitet e fundit financat publike kanë hyrë në një trajektore të sigurtë dhe optimale të konsolidimit fiskal, e materializuar në parametrat më kyç të qëndrueshmërisë. Së pari, kjo është materializuar në uljen e defiçitit të përgjithshëm buxhetor nga 5% të PBB në 2013 në poshtë nivelit prej 2% deri në vitin e shkuar (2019). Në vitin aktual 2020, bazuar në zhvillimet e lartpërmendura, defiçiti i përgjithshëm buxhetor pritet të shënojë 6.8%, 6.5% në vitin 2021 e më tej pritet përmirësim drejt nivelit prej 2% në fund të periudhës afatmesme.

Ndërkohë objektivi themelor për periudhën afatmesme do të jetë synimi i një trajektore rënëse të borxhit publik duke targetuar si objektivi operativ vjetor rikthimin e buxhetit në një balancë primare të balancuar ose me suficit mundësisht që prej vitit 2022, por domosdoshmërisht prej vitit buxhetor 2023 dhe në vijim. Që prej korrikut 2020 ky objektivi tashmë është sanksionuar edhe në LOB nëpërmjet përfshirjes së një rregulli të ri fiskal.

Në përputhje të plotë edhe me rregullat fiskale në ligjin organik të buxhetit, politika fiskale do të vijojë të orientohej drejt konsolidimit fiskal në periudhën afatmesme dhe afatgjatë. Kjo në mënyrë të qenësishme për të ruajtur një nivel të investimeve publike në rreth 5 përqind të PBB në vitet 2021-2023 në mënyrë që të stimulojë formimin e kapitalit fiks bruto në ekonomi, esenciale kjo për të mbështetur nivele relativisht të larta rritje në periudhën afatmesme dhe afatgjatë.

Matësi më direkt i këtij fundamenti, pra pozicionit të financave publike, por edhe stabilitetit makroekonomik dhe perspektivës ekonomike në tërësi, është tregtimi i Eurobondit të shtetit Kosoar në bursat (tregjet financiare) ndërkombëtare, po gjithashtu edhe tregtimi (ankandet) i instrumentave të borxhit të brendshëm të emetuara në tregun e brendshëm financiar. Eurobondi i shtetit kosovar i emetuar përgjatë tremujorit të dytë të këtij viti është në vlerën emërore prej 650 milionë euro, i cili pason Eurobondin e marrë në Tetor 2018 (me maturim në

2025), i cili u emetua me një “yield” prej 3.5%, qenësisht më të ulët se sa të dy eurobondet e mëparshme (Eurobondi 2010 dhe 2015).

Vlerësojmë se ekzistojnë premiset e duhura për një rekuperim të rritjes ekonomike, që prej vitit të ardhshëm në fashën e 5 përqindëshit dhe për periudhën afatmesme në vijim. Më specifikisht, parashikohet një rritje reale ekonomike prej 5.5% në vitin 2021 dhe një rritje prej 4.8% dhe 4.5% respektivisht për dy vitet e tjera në vijim (2022 – 2023).

Rekomandimet që dalin nga ky studim janë sikurse:

Duke u bazuar nga analiza deduktive e punimit, do të rekomandohet:

Së pari, organizatat qeveritare dhe donatorët duhet të koordinojnë dhe të mbështesin risitë e reja për suportin e reformave ekonomike post-Covid. Në javët e fundit është parë një lulëzim në rrjete sociale, protesta kreative online etj. Këto rrjete sociale apo portale kanë mundësuar votimin elektronik për të marrë më shumë ide se çfarë mendon populli rreth masave të marra, këto duhet të merren parasysh nga organet kompetente, duke ndihmuar të gjitha bizneset më të prekura nga pandemia dhe bizneset familjare, duke i ofruar kredi të buta ose mënyra për rimëkëmbjen e biznesit, heqjen e taksave, ose heqjen e kamatvonesave.

Së dyti, secila qeveri demokratike, duhet të përdor çdo instrument të mundshëm financiar për të mbështetur qindra mijëra njerëz që kanë humbur punën ose të ardhurat e tyre për shkak të krizës së pandemisë, mund të ofrojë kredi të buta për rimëkëmbjen e bizneseve të vogla dhe të mëdha, sic përmendet dhe më sipër, ose ofrimin e vaksinimit të shpejtë dhe tamponave falas. Gjithashtu popullata duhet të jetë e mirinformuar rreth procesit të vaksinimit dhe pasojave ose jo të saj.

Së treti, ambjenti post-pandemik padyshim që do ketë “pamje” të re dhe do të kërkojë ide dhe metoda të reja për të ruajtur praktikat ekonomikeoritare. Shumë probleme mund të duken më të rënda se më parë, me përçarje gjithnjë e më të shumta ekonomike. Shumë vende në këtë periudhë po përballen me probleme të ndryshme me pasojat sociale dhe ekonomike. Qeveritë duhet të bashkëpunojnë me organizatat ndërkombëtare dhe reformuesit e shoqërive civile në

mënyrë që të ngrenë kokën menjëherë nga tragjedia që shkaktoi pandemia dhe të mirëplanifikojnë politikat afatgjata.

Së katërti, qeveria të formojë një “task force” të përbërë nga profesionistë të pavarur të sektorëve të ndryshëm të ekonomisë, të angazhuar me orar të plotë për periudhë të caktuar, të cilët do të punojnë në vlerësimin e gjendjes aktuale të ekonomisë dhe zhvillimin e një plani të rimëkëmbjes.

Së pesti, propozohet që QKB-ja të marrë vendim për dhënien e “periudhës lehtësuese” prej 6-12 muajve për të gjitha bizneset të cilat kanë kredi aktive në të gjitha institucionet financiare në Kosovë dhe të sigurojë që kjo nuk do të shkaktojë përlllogaritje të reja të interesit nga institucionet financiare.

Së gjashti, rekomandohet krijimi i një fondi investiv përkatës i cili do të krijohej nga mjetet të destinuara për investime kapitale joproductive (infrastrukturë/rrugë) apo edhe nga një pjesë e mjeteve nga privatizimi i ndërmarrjeve publike. Një fond i tillë i ndarë nga Qeveria do të mundësojë interesim për mbështetje të fondit edhe prej donatorëve tjerë.

1. Bibliografia

1. Ajay Chaudry and Christopher Wimer, "Poverty is Not Just an Indicator: The Relationship Between Income, Poverty, and Child Well-Being," *Academic Pediatrics*, Vol. 16, Issue 3, April 1, 2016, [https://www.academicpediatrics.net/article/S1876-2859\(15\)00383-6/fulltext](https://www.academicpediatrics.net/article/S1876-2859(15)00383-6/fulltext).
2. Chad Stone, "Robust Unemployment Insurance, Other Relief Needed to Mitigate Racial and Ethnic Unemployment Disparities," CBPP, August 5, 2020, <https://www.cbpp.org/research/economy/robust-unemployment-insurance-other-relief-needed-to-mitigate-racial-and-ethnic>.
3. Claire Zippel and Arloc Sherman, "Bolstering Family Income Is Essential to Helping Children Emerge Successfully From the Current Crisis," CBPP, updated February 25, 2021, <https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequality/bolstering-family-income-is-essential-to-helping-children-emerge>.
4. Claire Zippel, "After Child Tax Credit Payments Begin, Many More Families Have Enough to Eat," CBPP, August 30, 2021, <https://www.cbpp.org/blog/after-child-tax-credit-payments-begin-many-more-families-have-enough-to-eat>.
5. frequently-asked-questions
6. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/covid-19/economy>
7. <https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequality/tracking-the-covid-19-economys-effects-on-food-housing-and>
8. Julie L. Ozanne, Laurel Anderson Hudson. (1989). Consumer Buying Behaviour –A Literature Review, IOSR Journal of Business and Management [online] Qasshëm nga: [http://iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/ncibppte-volume-1/1014.pdf]
9. Karger, Ezra and Aastha Rajan. 2020. "Heterogeneity in the Marginal Propensity to Consume: Evidence from Covid-19 Stimulus Payments." Tech. Rep. WP 2020-15, Federal Reserve Bank of Chicago.
10. Kolata, G. (2001) *Flu: The story of the great influenza pandemic of 1918 and the search for the virus that caused it*, New York: Touchstone.
11. Lee, C.K., Song, H.J., Bendle, L., Kim, M.J. & Han, H. (2012) The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: A model of goal-directed behavior, *Tourism Management*, 33(1): 89-99.
12. Norazah Mohd Suki. (2013). Consumer Online Shopping Behavior, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering Vol:7, No:3 [online] Qasshëm nga: [http://waset.org/publications/9996983/consumer-onlineshopping-behavior-the-effect-of-internet-marketing-environment-productcharacteristics-familiarity-and-confidence-and-promotional-offer]
13. Philip Kotler, (2011). Introduction to Consumer Behaviour. [online] Qasshëm nga: [http://consumers-behaviour.blogspot.com/2011/08/introduction-to-consumerbehaviour.html]

14. Pinki Rani, (2014). 5 Factors Influencing Consumer Behaviour Explained, Article [online] Qasshëm nga:
[<http://www.yourarticlelibrary.com/products/5-factorsinfluencing-consumer-behaviour-explained/22163/>]
15. Pinki Rani, (2014). 5 Factors Influencing Consumer Behaviour Explained, Article [online] Qasshëm nga:
[<http://www.yourarticlelibrary.com/products/5-factorsinfluencing-consumer-behaviour-explained/22163/>]
16. RTE (2020) How the coronavirus may hit the tourism industry, Retrieved from:
<https://www.rte.ie/brainstorm/2020/0303/1119857-coronavirus-tourism-ireland/> [Access on March 24,
17. Shiko: <https://financa.gov.al/paketat-financiare-ndihmuan-biznesin-ne-perballimin-e-krizes/>
18. U.S. Department of the Treasury, "November Emergency Rental Assistance Program Interim Report,"
January 7, 2021, <https://home.treasury.gov/system/files/136/November-ERA-Data.xlsx>.
19. <https://www.inc.com/encyclopedia/family-owned-businesses.html#:~:text=Family%20businesses%20may%20include%20numerous,partners%2C%20advisors%2C%20and%20employees.>